

1948: MARSHALL PLANIYLA “HÜR DÜNYA”YA GİRİŞ

Esra DİK*

1948 yılı Türkiye için ulusal bağımsız kalkınma hareketi döneminin sonu liberal dünyaya açılan bir devrin başlangıç yılıdır.

Truman 4 Mayıs 1948’de Amerikan İşçi Federasyonunda yaptığı konuşmada, "dünyanın geleceğinin 1948 yılı içinde belli olacağını, demokratik hürriyete bağlı milletlerin dünya yüzünden silinmemesi için Amerika'nın elinden geleni yapma azminde olduğunu" söylemişti.¹ Gerçekten de önce askeri alanda teknik ve altyapı hizmetleri ile öne çıkan Truman Doktrini ardından Savaş’ın Avrupa üzerinde yarattığı hasarı karşılama amacı ile dünya gündemine düşen Marshall Planı, uluslararası güç dengesinin Amerika lehine değiştiği yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır.

1948 yılının ana gündemi kuşkusuz Marshall Planıdır. Marshall Planı, geliştirdiği borçlanma araçları ile plana dahil olan devletlerin kalkınma politikalarını kontrol altına alma amacı ile kurulmuş mali bir yapılanmadır. Plan, ulusal kalkınmanın iki temel aracını ortadan kaldırma hedefi ile yürümüştür. Bunlardan birincisi, merkezi planlama, ikincisi devletçiliktir. Marshall Planına dahil olabilmek ancak bu iki aracın kalıntılarını ortadan kaldırarak mümkündür. 1948 yılında yoğun çabalar sonucu Amerikan yardımı kapsamına alınan Türkiye’nin gündeminde ABD yardımlarının sürekliliği için alınan tedbirler vardır. Ulaşım politikasında demiryolundan karayolu yapımına geçiş, devlet dairelerinde idari yapıyı dönüştürecek rasyonalizasyon çalışmaları, hükümetin özel sektörün önünü açacak beyanatları, tarım ve ticarete serbestleşme girişimleri Türkiye için gelecekte önemli sonuçlar doğuracak tedbirler arasındadır. Amerika’nın çağın vebası olarak gördüğü devletçilik ilkesi ise 1948 yılının sonuna gelindiğinde İstanbul Tüccarlar Derneği tarafından düzenlenen İstanbul İktisat Kongresi ile tarihe gömülmüştür.

SİYASAL ZEMİN ve HÜKÜMET SORUNU

1948 yılında Cumhuriyet Halk Partisi yorgun bir iktidar partisidir. Demokrat Parti’nin keskin muhalefeti, savaş ekonomisi içerisinde büyüyen yerli sermayenin yabancı sermayeye duyduğu istek bir de her an Sovyet işgalinin gerçekleşeceği endişesi CHP’nin siyasal direncini önemli ölçüde azaltmıştır. Öyle ki Başbakan Saka yıpranan iktidarını onarmak için istifa edip kabinesini yenileme-

* Arş.Gör. AÜ SBE, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

¹ *Ulus Gazetesi*, 5 Mayıs 1948

yi bir çıkış noktası olarak görmüştür. 1948 yılının ilk altı ayı I. Saka ikinci altı ayı II. Saka Hükümetinin iktidarında geçmiştir.

Hükümet yıl içerisinde iki temel konu ile mücadele etmiştir. Bunlardan birincisi Marshall Planına dahil olma sorunu, ikincisi ise seçim kanunudur. Demokrat Parti'nin gündeminde ise kamplaşma ve bölünme vardır.

Seçim Kanunu Tadili; Yorgun CHP- Bölünen DP

Yılın ilk günlerinde gazete manşetlerinde Genel Kurmay Başkanı Salih Omurtak'ın İsmet İnönü'ye yolladığı yılbaşı tebrikinin muhalefette yarattığı hoşnutsuzluk haberleri yer almaktadır. Omurtak'ın İnönü'ye hitaben "*kara, deniz ve hava ordularımızın komutan, subay ve eratı adına yeni yıllarını en derin tazim ve itaatle kutlar, büyük şefimizin, ordumuzun ve aziz Türk vatanının başı üstünde her zaman şan ve şerefle ışık vermelerini ulu tanrıdan dilerim*" sözleri demokratik gelişmeye uygun düşmediği gerekçesiyle Demokratlarca şiddetle eleştirilmiştir. Fuad Köprülü, Kudret Gazetesinde çıkan başyazısında "*bütün diktatörlük sistemlerinin ana düsturu olan tek şef, tek parti, tek millet tekerlemesinin ortadan kalktığını*" bu nedenle Genel Kurmay Başkanının üslubunun çağdışı olduğunu yazmıştır.² Oysa Hasan Saka iktidara geldiği andan itibaren Peker Hükümeti'nin sert ve baskıcı politikalarının yarattığı atmosferi ılımlı politikayla aşmaya çalışmıştır. Bu tavrının bir göstergesi olarak Saka 1948 yılının ilk günlerinde, DP tarafından istenen seçim kanununda ve diğer bazı anti-demokratik kanunlarda değişiklik yapılacağını açıklamıştır.³ Yıl içerisinde CHP sözünü tutmuş, önce Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda değişiklik yapılmış ardından yeni seçim kanunu çıkarılmıştır.

Ancak DP'nin gündeminde, seçim kanundan daha önemli olan parti içinde yaşanan bölünme sorunu vardır. Kenan Öner'in İstanbul İl Başkanlığından istifası DP içinde kamplaşmanın başladığının ilk habercisiydi. Öner grubu, Bayar grubunu partiye hükmederek parti içi muhalefeti ortadan kaldırmakla suçluyordu. Gazete manşetlerinde ise, DP'nin yeni bir partinin kuruluşuna yol açacak şekilde iki gruba ayrılacağı ile ilgili söylentiler yer almaktaydı.⁴

Söylentiler gerçeğe dönüşmüş ve Mart ayında Demokrat Partide tasfiye başlamıştır. Parti disiplinini bozma gerekçesiyle General Sadık Aldoğan, Kemal Silivri, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni partiden çıkarılmıştır.⁵ İhraçların üzerinden bir ay bile geçmeden altı milletvekili daha Demokrat Partiden çıkarılmıştır.⁶ Bu ihraçlar sonucu olarak ilkin Mayıs ayında Mecliste

² *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1948

³ Feroz Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976. Celal Bayar, "milletin arzu ve iradesinin pürüzsüz hakim olmasının kaçınılmaz bir zaruret olduğu Halk Partisince de anlaşılmalı bulunuyor" diyerek seçim kanununda tadilat iradesini CHP'nin önemli bir adımı olarak yorumlamıştır.

⁴ *a.k*

⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mart 1948

⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Mart 1948

Müstakil Demokratlar Grubu kurulmuş, ardından Müstakil Demokratlar dışında kalan muhalifler Temmuz 1948'de Mareşal Fevfi Çakmak öncülüğünde Millet Partisini kurmuştur.⁷

Demokrat Parti içinde yaşanan gerilim, CHP'ye karşı muhalefetin daha da sertleşmesine neden olmaktadır. İktidar yorgunu Hükümet, Haziran ayına gelindiğinde üzerindeki yükü kaldıramaz hale gelmişti. Başbakan yıpranan iktidarını onarmak amacıyla 8 Haziran 1948'de istifa etmiştir.⁸

Hasan Saka'nın "*İçinde bulunduğumuz şartlara göre Hükümet durumunun zâtı devletleri tarafından yeniden tetkik ve mütaalasına imkan ve fırsat vermediği lüzumlu ve hayırlı saydığımdan Hükümetin istifasını arzeder ve iş başına geldiğimiz gündün beri yüksek şahsiyetinizin bizden esirgemediği kıymetli yardımlarınızdan dolayı sonsuz şükranlarımızı, en derin saygılarımı sunarım*" şeklindeki istemini Cumhurbaşkanı kabul etmiş ve yeni hükümeti kurmak üzere tekrar Hasan Sakayı görevlendirmiştir.⁹

Yeni kabinenin göreve başladıktan sonra ilk işi Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda değişiklik yapmak ve sürüncemede kalan seçim kanununu çıkarmak oldu.

Temmuz ayında önce, idare amirlerine, mntıkları içinde, emniyet ve asayiş bakımından şüpheli kabul ettiği kimseleri 3 aya kadar nezarete bulundurma yetkisi veren 4 Temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi, 2 Şubat 1948 tarih ve 5188 sayılı yasayla yürürlükten kaldırıldı. Ardından, 5258 sayılı Seçim Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine dair kanun kabul edilerek yürürlüğe girdi. Kanun'da seçim güvenliği 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34. maddelerde yapılan düzenlemeler ile güvence altına alınmaya çalışılmıştır. 24. maddede yapılan değişiklik ile ilk kez gizli oy ilkesi kabul edilmiştir.¹⁰

Kanunun görüşüleceği zaman salonu terk eden Demokratlar, kabul edilen maddelere ilişkin yapılan düzenlemelerin seçim güvenliğini sağlamak bakımından yetersiz kalacağını, seçim komisyonlarında siyasi parti temsilcilerinin de yer almasının demokratik bir seçim için ön koşul olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹¹

10 Ekim'de 13 ilde boşalan milletvekilliği için yapılan ara seçim, seçim kanunu hükümlerine göre gereken tedbirler alınarak gerçekleştirilmiştir. Ağustos ayında aldığı karar gereğince Demokratlar seçimlere katılmamıştır. Seçimlere

⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mayıs 1948

⁸ RG: 10 Haziran 1948

⁹ RG: 10 Haziran 1948

¹⁰ 14. madde ile vali ve kaymakamlar tarafından yapılacak tebliğler üzerine her ilin merkez ilçesi ile o ile bağlı ilçe merkezlerinde seçimi idare etmek ve denetlemek üzere 7 üyeden oluşan seçim kurulunun oluşturulması, 15. madde ile de her seçim kurulu ilgili resmi makamlardan gerekli talimatı alarak seçmenlerin oylarını bir gün içinde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla sayısı 1000 seçmeni geçmemek üzere seçim bürosu bulundurulması zorunluluğu getirilmiştir. 34. madde ile de tasnif sırasında siyasi parti temsilcilerinin bulunmasına olanak sağlayarak açık tasnif ilkesi sağlanmaya çalışılmıştır.

¹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Temmuz 1948

katılım oranı %5 ile %15 arasında gerçekleştiğinden, seçimler çok sönük geçmiş, sonuç itibariyle 13 ilde yapılan seçimi CHP adayları kazanmıştır.¹²

Sol Görüşlü Hocaların Yargılanması

Akademik alanda, eğitim öğretim faaliyetlerini düzenlemek için çıkarılan yönetmelikler dışında yıl içerisinde üniversitelerde herhangi bir kurumsal değişiklik yaşanmamıştır. Akademik dünyanın gündeminde Ankara Üniversitesi Senatosu'nca alınan öğretim üyeliğinden ihraç kararları vardır. İhraç kararları ilgili öğretim üyelerine, sol görüşü Üniversite'de yayma suçlaması ile verilmiştir.

12 Ocak 1948'de Ankara Üniversitesi Senatosu'nun verdiği kararla, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı ve Folkloru Profesörü Pertev Naili Boratav ile Sosyoloji doçenti Behice Boran ve Niyazi Berkes öğretim üyeliğinden ihraç edilmiştir.¹³ 25 Şubatta Üniversitelerarası Kurulun Ankara Üniversitesi tarafından söz konusu verilen ihraç kararını onaması üzerine Ankara Üniversitesi ilgili profesörlerin kürsülerini ilga etmiştir.¹⁴ Yargılanma süreci 5 Haziran 1948'de başlamış ve 30 Haziran 1950'ye değin sürmüştür. Yargılama, üç profesörün Üniversite'den atılması ile sonuçlanmıştır.¹⁵

TÜRKİYE ve MARSHALL PLANI

Türkiye 1948 yılına Marshall yardımları dışında tutulmanın yarattığı hayal kırıklığı ile girmiştir. Demokrat Parti ve sanayi çevreleri ise bu durum karşısında öfkelidir. Muhalefet, Amerikanın Türkiye'yi yardıma muhtaç görmemesinin temel sebebinin Onaltılar Konferansı'nda Türkiye'nin yeterince iyi ifade edilmemesi olduğunu öne sürmektedir.¹⁶

Konferans'ta Türkiye'yi büyükelçi Numan Menemencioğlu ve ikinci delegesi Ali Rıza Türel temsil etmişti. Rıza Türel, 25 Ocak 1948'de Ulus Gazetesi'ne yaptığı açıklamada, kabul edilen raporda Türkiye'nin ekonomik durumunun süt liman gösterilmediğini, aksine yılda 615,1 milyon dolarlık yardıma ihtiyaç

¹² *Cumhuriyet Gazetesi*, 17-18-19 Ekim 1948

¹³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Ocak 1948

¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1948

¹⁵ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997

¹⁶ Marshall yardımlarının belirlenmesi süreci şu şekilde gelişmiştir. Marshall'ın Avrupa'nın yeniden inşası ve kalkınması için ABD tarafından Avrupa'ya yapılacak yardım planını açıklamasından kısa bir süre sonra 16 Haziran 1947'de Fransa, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin katılımı ile Paris'te Üçler Konferansı olarak adlandırılan bir konferans düzenlenmiş, ancak Sovyetler Birliği'nin herhangi bir anlaşmaya katılmaması üzerine konferans dağılmıştır. Üçler Konferansından sonuç alamayan İngiltere ve Fransa, ikinci bir konferansla Türkiye'nin de dahil olduğu 16 devlet delegesini 12 Temmuz 1947'de Paris'te Onaltılar Konferansı'na bir araya getirmiştir. Konferans dört gün sürmüş ve bu süre zarfında ABD yardımından faydalanacak ülkelerin ihtiyaçlarını saptayacak bir komite (CEEC- Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi) oluşturulmuştur. Onaltılar Konferansı sonunda hazırlanan raporda Türkiye'nin ivedi bir yardıma ihtiyaç duymadığı dolayısıyla yardım kapsamı dışında tutulacağı açıklanmıştır. Ayrıntıları için bkz: *Türkiye'de Marşal Planı (1948'den 1949 yılı sonuna kadar)*, Yayına Hazırlayan; Kenan Manioğlu, Devlet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1951

olacağına açıkça belirtildiğini ifade ederek iddiaları reddetse de muhalefet aldığı cevaptan tatmin olmamıştır.¹⁷

Rize Milletvekili Fahri Kurtuluş'un Amerikan yardımı hakkında Dışişleri Bakanlığına verdiği soru önergesi süreci anlamak bakımından ilgi çekicidir. Önergede yer alan sorular; (1) Amerikan yardımı hakkındaki bütün tahminler lehimize cereyan ederken birdenbire son günlerde Amerikan havasının değişmesine neyin sebep olduğu, (2) Hakkımızda böyle düşünmeye ve bizi zengin bir devlet gibi kabul ve lanse etmesinde Amerika'yı yanlış yola neyin sevk ettiği? (3) Bu konuda Amerika'daki ilgili memurlarımızdan hükümete ne gibi açıklama geldiği? (4) Amerikanın bu hareketinden sonra son saatler içinde Rusya'nın yeni bir jesti olup olmadığıdır.¹⁸ Sorulardan da anlaşılacağı üzere yardım dışında tutulmanın verdiği bir hoşnutsuzlukla beraber herhangi bir Sovyet yaklaşması endişesi de mevcuttur.

Oysa Türkiye'nin plana dahil edilmemesinin nedenleri, Paris Konferansından kısa bir süre sonra açıklanan Avrupa İktisadi Kalkınma Programı (ERP) Raporu'ndan yola çıkılarak saptanabilir. Rapor, bölümler halinde ülke raporlarını içermektedir. Türkiye XV. Bölümde incelenmiştir. Türkiye için yazılan rapor iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bugünkü iktisadi ve politik durum değerlendirilmesi, ikinci bölümde de kalkınma planında Türkiye'nin rolü açıklanmıştır.¹⁹

Raporun ilk bölümünde, Türkiye'nin savaşın tahribatı dışında kaldığı, bu nedenle Türkiye'nin karşılaştığı meselelerin Avrupa ülkelerinin genelinde var olan iktisadi kalkınma sorunlarıyla kıyas dahi edilmeyeceğini, Türkiye'de siyasi anlamda da istikrarın varlığı vurgulanmıştır. Raporda, iktisadi ve politik durum birkaç ana başlık içerisinde ele alınmıştır. İktisadi durum itibarıyla Türkiye'de sınav ve zirai üretimin son senelerde görece arttığı ve bir çok kategoride savaştan önceki seviyenin üstüne çıktığı öne sürülmüştür. Türkiye'nin ekonomik açıdan sıkıntıya girmesine neden olabilecek en büyük faktör ise savunma harcamaları olarak görülmüştür. Rapor'da Türkiye'nin ithalat, ihracat ve döviz kaynakları üzerinde etkili kontrolün hükümetçe sürdürüldüğü ve Türkiye'nin olağanüstü askeri ihtiyaçlar haricinde kendi kaynaklarıyla yaşayabileceğinin altı çizilmiştir.²⁰

İkinci kısımda Türkiye'nin kalkınma programındaki rolü açıklanmıştır. Buna göre Türkiye'nin başlıca rolü Avrupa ve dünya ihtiyaçlarına uygun olan zarrı maddeler üretimini arttırmaktır. Bu amaçla Türkiye'nin ziraat, ulaştırma, madencilik teçhizatı ile diğer teçhizat ve gereken teknik yardımları alabilecektir. Bu malzemenin temini için gereken parayı ise Türkiye'nin kendi kaynakları ile

¹⁷ *Ulus Gazetesi*, 25 Ocak 1948

¹⁸ Rize Milletvekili Fahri Kurtuluş'un Amerikan Yardımı Hakkındaki Dışişleri Bakanlığına verdiği Önerge, BCA: 30.01. Yer: 42.251.3

¹⁹ *Avrupa İktisadi Kalkınma Programı (Türkiye)*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1948, s.5

²⁰ *A.k.*, s.12

karşılatabileceği ifade edilmiştir. Umumi Avrupa Kalkınmasına Yardımlar başlıklı kısmında ise, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu ancak karşılamakta güçlük çektiği maddeleri temin bakımından Avrupa ile gireceği ticari ilişkiler aracılığıyla yardım göreceği vurgulanmıştır.²¹ Raporun sonucunda Türkiye'nin ivedi bir yardım programı dahiline alınması için yeter koşullar olmadığına karar verilmiştir.

Rapordan da anlaşılacağı üzere Türkiye ancak kaynakları ölçüsünde Avrupa ile ticari ilişkiye girecek ülke kategorisinde yer almaktadır. Siyasi anlamda ise Türkiye, Sovyet tehdidine karşı tampon bir bölge olarak görülmektedir. Amerika Dışişleri Bakanlığının hazırladığı bir raporda Türkiye "Rusya'nın nüfuz dairesi civarında tecavüz tehlikesine karşı koyabilmiş doğu Akdeniz'i koruyan bir kale" olarak tanımlanmıştır.²²

Sovyetlerin Marshall Planına dahil olmaması, Avrupa'da olası bir Sovyet tehdidi endişesini daha da güçlendirmişti. 4 Martta İngiltere, Fransa, Benelux Devletleri (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) toplandığı Beşler Konferansında komünist tehlikesini durdurmak için tedbir alınmasını kararlaştırmıştır.²³ Nihayetinde, NATO'nun kuruluşu öncesinde güvenlik alanında Avrupa hükümetler arası işbirliğini geliştirmek amacıyla İngiltere, Fransa ve Benelux ülkeleri arasında 17 Mart 1948'de imzalanan Brüksel Anlaşması ile Batı Avrupa Birliği kurulmuştur.

Dış dünyada bu gelişmeler olurken, Hükümet muhalefetin eleştirilerini bastırma telaşı içerisinde bir yandan kendini aklamaya bir yandan da yardıma dahil olabilmek adına ikili temaslara başlamıştır. Nihayetinde 15 Mart 1948'de Paris'te tekrar bir araya gelen 16 devlet savaş sonrası dönemiyle ilgili çeşitli siyasal sorunlar ve Soğuk Savaşın alevlenmesi tehlikesini tartışırken, Yunanistan'la Türkiye'nin de Avrupa Paktı sistemine girmesini gayri resmi bir şekilde tartışmıştır.²⁴

Görüşmeler sırasında öne çıkan konu Türkiye'nin Marshall planından peşin para ile değil kredi ile yardım görmesidir. Hükümetin ısrarla yardımlara ihtiyacı olduğunun vurgulanması sonucunda Türkiye Amerikan yardımına dahil olmuştur.

3 Nisan 1948'de Marshall planı kanunlaşmış ve Amerikan Yardım Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı Avrupa'nın kalkındırılması için yapılacak mali ve iktisadi yardımların şekillerini göstermek ve hükümete bu konuda yetki vermektir.²⁵ 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'nü daimi statüye geçiren anlaşma imzalanmış, Teşkilatın daimi merkezi Paris olarak belirlenmiştir. Türkiye icra komitesine seçilmiştir.²⁶

²¹ A.k., s.18

²² *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mart 1948

²³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1948

²⁴ Ahmad, a.g.e, s. 75

²⁵ Cemal Eyüboğlu, "Marshall Planı ve Türkiye" *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı 206, Cilt:18, Mayıs 1948, s.89

²⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Nisan 1948

Türkiye'nin Marshall Planına dahil olması ulusal basında coşkuyla kutlanırken, Sovyet basını tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Moskova'da çıkan New Times dergisinin 14 Nisan 1948 tarihli "Türkiye'nin dış politikası" başlıklı bir yazısında, Türkiye için şu yorumda bulunulmuştur.²⁷

Türk yöneticilerin, Türk hakimiyetini ve bağımsızlığını yüz milyon dolar mukabilinde Amerika emperyalistlerine satmış, Türk halkını, Türk topraklarını ve Türk milli ekonomisini, Amerika'ya bugün hakim olanların besledikleri maceracı genişleme planlarına bağlamışlardır. Türk halkı, buna karşı geliyor. Zabıta hâkimiyetine ve Pantürkistlerin şovonist şirretliklerine rağmen Türk halkı milli bağımsızlıklarını ve hürriyetlerini müdafaa yolunda seslerini yükseltiyorlar ve emperyalist serserilerle satın aldıkları kimselerin boyunduruğunu atmak için uğraşıyorlar.

Türk-Amerikan iktisadi anlaşması 6 Temmuz 1948'de imzalanmıştır. Marshall'ın, yapılan ikili anlaşmaların Avrupa'nın kalkınması yolundaki azmin göstergesi olduğunu ifade ettiği mesajına cevaben Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak' *"Milletlerarası işbirliği ve siyasetine her zamana sadık bulunan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Avrupa Milletleri tarafından iktisadi kalkınmalarını sağlamak üzere girişilmiş olan gayretlere katılmayı tereddütsüz kabul etmiş ve eşine tesadüf edilmez bir milletlerarası dayanışma eseri olan Avrupa İktisadi Kalkınma Konvansiyonunu imzalamıştır. Bu suretle başlamış olan işbirliği siyasetine devam azim ve kararında bulunan Türkiye tamamı ile müdriktir ki bu siyaset ancak büyük Amerikan milletinin yardımı ile hedeflerine ulaşabilir ..."* sözleri ile Türkiye'nin her anlamda Amerika ile işbirliği içerisinde olacağını ifade etmiştir.²⁸ Anlaşma 8 Temmuz 1948'de 5253 sayılı kanunla onanmış ve bu suretle Türkiye Marshall Planına tam anlamıyla dahil olmuştur.

Marshall Planının Kurumsal Yapısı

Marshall Planı'nın örgütlenmesi Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) ve İktisadi İşbirliği Ajansı (ECA) şeklindedir. OEEC General Marshall'ın tavsiyeleri sonucu 12 Temmuz 1947'de toplanan Onaltılar Konferansının kurmuş olduğu bir yapıdır. ECA ise Harriman'ın Başkan Truman'a sunduğu raporunda tavsiye ettiği özel teşkilattir.

Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC), günümüzde kamu reformlarına küresel danışmanlık görevi yüklenmiş OECD yapısının doğuş halidir. Amerika'dan istenecek yardım toplamını tespit etmekle görevlendirilen ve geçici olarak kurulan komite, 16 Nisan 1948 günü Avrupa İktisadi İşbirliği sözleşmesi imzalanarak daimi statüye geçmiştir. Teşkilatın bir konseyi bir de icra komitesi bulunmaktadır. Temel görevi, üye ülkelerin hazırlayacakları programları tetkik etmek ve bunlar hakkında görüş bildirerek aralarında koordinasyon sağlamaktır.²⁹ Bu örgüt, Avrupa Birliğinin ekonomik birliğinin yolunu açmıştır.

²⁷ Cumhuriyet, 7 Mayıs 1948

²⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1948

²⁹ Kenan Manioğlu, *Türkiye'de Marşal Planı* (1948'den 1949 yılı sonuna kadar) Cilt:9, Devlet Bakanlığı Basımevi Matbaası, Ankara, s.11- 13

İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA), Amerika'nın 3 Nisan 1948'de kabul ettiği "Yabancı Ülkelere Yardım Kanunu" ile merkezi Washington'da olmak üzere kurulmuş, yardım işleriyle görevli örgüttür. Amerikan Yardım Kanununun 104. maddesine göre ECA'nın başında Senato'nun onayı ile ABD Cumhurbaşkanı tarafından atanan ve yalnız Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olan bir idareci bulunmaktadır. Yine Senato'nun onayı ile Başkan Truman tarafından seçilen 12 kişilik bir Halk İstişare Heyeti bir de Temsilciler Meclisi ile Senato üyelerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Bretton Woods anlaşmasını takip eden Milletlerarası Para Fonu ve Dünya Bankası faaliyetlerini koordine etmek üzere kurulmuş olan Milli İstişare Konseyi'nin Marshall Planının uygulamasına başlanmasıyla yerine getirdiği işlev katılan ülkelere yapılacak hibe ve ikraz yardımlarını ve karşılık paraların sarf yerlerini tayin etmesidir. Diğer taraftan katılan ülkelerdeki Marshall Planı faaliyetlerinin denetimi ile sorumlu olan Büyükelçilik düzeyinde bir özel temsilci tayin edilmiştir. Bundan başka bir de her ülkede "özel misyon" kurulmuştur. Türkiye Avrupa İktisadi İşbirliği sözleşmesine uygun olarak ECA temsilcilerinin Türkiye'de görev yapmalarını temin etmeyi ve bunlara diplomatik muafiyet tanımayı kabul etmiştir. Bu suretle kurulmuş olan "İktisadi İşbirliği İdaresi Türkiye Özel Misyonu" idari bakımdan doğrudan doğruya ECA Washington merkezi emrinde olup siyasi bakımdan Türkiye'deki ABD Büyükelçiliğine bağlı olmuştur.³⁰

Türkiye'de Marshall Planı Yönetimi

Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını onaylayan 5253 sayılı Kanun gereğince Devlet Bakanlığı tarafından Türkiye ile ilgili olarak kaydedilen Marshall Planı faaliyetlerini içeren raporların hazırlanması şart koşulmuştur. İngilizce ve Türkçe olarak her üç ayda bir "Türkiye'de Marshall Planı" başlığı ile yayımlanan bu raporlar düzenli fasıllarla 1963 yılına kadar yayımlanmıştır.³¹

ABD tarafından istenen bu üç aylık raporların hazırlanmasının gözetimi için 15 Temmuz tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile Amerikan Kredileri Komitesinin kurulması kararlaştırılmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde Komiteye ilişkin hazırlan bir rapordan yapılması gereken işlerin örneğin, Amerika'dan IV. Üç aylık "Ekim-Aralık" zarfında yapılacak ithalata ait listelerin doldurulması, Nisan-Haziran tahsisinden istifade edebilmek için bu devreye ait malların %50'sinin Amerikan vapurları ile ithal edildiğini gösteren cetvellerin hazırlanması şeklinde olduğu görülmektedir.³²

İkinci bir kurumsal oluşum 22 Eylül 1948'de Washington'da kurulan Türk Ekonomi Heyeti'dir. Heyet, ERP yardımından faydalanmak ve Milletlerarası Kalkınma ve İmar Bankasından sağlanacak krediler dolayısıyla mukavele yap-

³⁰ A.k, s.13

³¹ A.k, s. 1

³² BCA: 30.18.1.2 116.48.10

mak ve mal alımında bulunmak için kurulmuş, göreve Amerika'da bulunan Ziraat İşleri Umum Müdürü Fuat Eren atanmıştır.³³

Amerika'da kurulacak Türk Ekonomi Heyeti hakkında Amerika ile Türkiye arasında düzenlenen protokole göre, Heyet, ERP yardımından sağlanacak kredilerle iktisadi devlet teşekkülleri ve diğer resmi kurumlar tarafından ABD ve Kanada'dan yapılacak mal alımlarının devlet menfaatine en uygun bir şekilde icrasını sağlamak üzere kurulmuştur.³⁴

Heyet, Maliye Bakanlığınca tayin edilecek bir başkanla, Bayındırlık, Ekonomi, Tarım ve Ulaştırma Bakanlıklarınca tayin olunacak birer üyeden oluşmaktadır. Washington Büyük Elçiliği Mali Müşaviri ve Ticaret Ataşesi Heyetin işlerini incelemeye yetkili olup Başkan tarafından lüzum görüldükçe Heyet toplantılarına katılabilmektedir. Heyetin başlıca görevleri, ERP yardımından ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından elde edilecek kredi ve istikrazlara ilişkin çeşitli işleri, her alımda ilgili Bakanlıkça verilecek direktifler derecesinde, görmek ve bu işlerin düzenli yürütmesini sağlamaktır. Heyet ayrıca, Amerikan piyasasıyla yakından temasa geçilerek bu piyasanın gereklerini öğrenmek ve ilgili devlet daireleri ve iktisadi devlet teşekkülleri adına mukavele yapmakla görevlendirilmiştir.³⁵

Marshall Planı Yardımlarının Yapısı³⁶

Marshall yardımı olarak adlandırılan özel bütçe, üç yardım türü üzerine kurulmuştur. Bunlar doğrudan yardımlar, dolaylı yardımlar ve teknik yardım olarak adlandırılmıştır.

“**Direkt Yardım**”, Amerika'nın Marshall Yardımı dahilinde olan ülkelere doğrudan doğruya dolar olarak yaptığı yardımdır. Bunun bazıları uzun vadeli *ikraz*; bazıları nakdi değil aynı mal olarak verilen *hibe*; bazıları ihracat koşuluna bağlanmış *şarta bağlı yardım* olarak verilmiştir.³⁷

³³ BCA: 30.10.0 268.806.16

³⁴ BCA: 30.10. Yer: 268.806.16

³⁵ Tarım Bakanlığının 23/9/1948 tarih ve 582/50874 sayılı Türk Ekonomi Heyetinin Kuruluşuna Dair Yazısı, BCA: 30.10.0 268.806.16

³⁶ *Türkiye'de Marshall Planı (Başlangıcından 1951 sonuna kadar)*, Cilt 9, Devlet Bakanlığı, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1952 s.16-35

³⁷ Doğrudan yardım türlerinin resmi tanımları şöyle yapılmıştır: *A) İkraz*: Yardım gören ülke faydalandığı bu krediyi ABD'ye borçlanmakta ve onu belli taksitlerle ödemektedir. ABD ile yapılan anlaşma uyarınca borcun ödenmesine 1952 Temmuzundan itibaren başlanacaktır. 1952'den 1956 senesine kadar Amerika'ya yalnız faiz tutarları ödenecek o tarihten sonra da 35 sene vade ve %2,5 faizle anapara ve faiz bir arada eşit taksitlerle ödenerek borç kapatılacaktır. *B) Hibe*: Direkt yardımın hibe şeklindeki çeşidi, tekrar iade edilmeyecek olan yardımdır. Bu yardım nakdi değil aynı, yani mal olarak verilmektedir. Hibe şeklinde yardım gören her ülke bu yardımdan ülkeye getirilen malların karşılığını kendi milli parasıyla “karşılık paralar” ismi verilen özel bir hesaba bloke etmek zorundadır. *C) Şarta Bağlı*: Bu yardımda, bir ülkenin Amerika'dan şarta bağlı yardım görebilmesi için diğer ülkeye tiraj hakları ölçüsünde belli miktarda mal ihraç etmesi gerekmektedir ki o takdirde Amerika, ihracatçı ülkeye ihraç ettiği mal bedeli karşılığını şarta bağlı yardımla ödemektedir. Diğer bir deyişle şarta bağlı yardım, katılan bir ülkenin diğer

“**Endirekt Yardım**”, katılan ülkelerin birbirleri arasında yapacakları dışsattım ve dışalımını karşılamak üzere sağlanan bir yardım türüdür.³⁸

“**Teknik Yardım**” Amerika’dan sağlanan teknik malzeme ve yabancı uzman desteğinden oluşmaktadır.

Türkiye’nin 1948 yılından 1959 yılına kadar Marshall yardımlarından direkt, endirekt ve teknik yardımlardan ne kadar yararlandığını gösteren tablo Ek-2’de verilmiştir.

Marshall Planı içerisinde Türkiye’nin hibe şeklinde aldığı yardımlar, “karşılıklı para” olarak adlandırılan sistem içerisinde yürütülmektedir. Hibe şeklinde yardım gören ülkelerin hibe yoluyla aldıkları mal, hizmet veya teknik bilginin malolduğu dolar karşılığının milli para ile özel bir hesapta toplanması ile oluşmaktadır. Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz’da yapılan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve bu anlaşmayı tadil eden 31 Ocak 1950 tarihli protokol gereği Türkiye’ye yapılan direkt yardımın hibe kısmı ile endirekt yardımın tiraj hakları ve özel kaynak yardımlarının karşılığını oluşturan Türk paralarının TC Merkez Bankası’ndaki özel bir hesapta toplanması zorunluluğu getirilmiştir. Protokol hükümlerine göre özel hesapta toplanan paraların %5’i ECA özel Misyonun masrafları için geri kalan %95’lik kısmı Türkiye’nin kalkınma programlarının iç finansmanı ve askeri haramcılar için ECA’nın denetimi altında tahsis edilmektedir.³⁹ Toplanan paraların hangi sektörler için kullanılabileceğine ECA karar vermektedir. Dolayısıyla kalkınma planları üzerinde ABD’nin doğrudan denetleme yetkisi ECA aracılığıyla sağlanmıştır. Karşılık paralar çeşitli liberalizasyon anlaşmaları ile koşut bir şekilde tahsis edilmiştir.

Türkiye Amerika’dan dört türlü teknik yardım almıştır. Bunlardan birincisi Amerika’ya eleman gönderilmesi, ikincisi Amerika’dan uzman ve müşavir getirilmesi, üçüncüsü teknik malzeme temini, dördüncüsü İktisadi, sınaî ve zirai sahalarda karşılaşılan teknik sorunların karşılıklı çözümüdür. Türkiye diğer ülkelerden farklı olarak, yardımın büyük bir kısmını ziraatin makineleştirilmesi, yeraltı servetlerinin işletilmesi, mevcut işletmelerin modern araçlarla teçhizi, enerji kaynakları ve karayolu yapımı için kullanmıştır. Teknik yardımlar kapsamında Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı 1948 yılından itibaren 1951 yılına kadar 118 teknik yardım grubu oluşturmuş, Türkiye bunlardan 20’sine katılmıştır.

katılan ülkelere tanıdığı net tiraj haklarına karşılık dolar olarak Amerika’dan gördüğü yardımdır.

³⁸ Marshall Planının ilk projesinde böyle bir yardım türü yoktu. Üye ülkeler Amerika’dan borç ve hibe yolu ile aldıkları peşin para ile ihtiyaç maddelerini karşılamak zorunda idiler. Dolayısıyla Avrupa menşeli mallar yerine doğrudan doğruya Amerikan malını tercih etmek durumunda kalmaktaydı. Bu sıkıntılı durumu aşmak için “tiraj hakları (ithalat hakkı)” formülü geliştirilmiştir. Tiraj hakları 16 Ekim 1948 ve 7 Eylül 1949 tarihlerinde imzalanan “Avrupalıların Ödeme ve Takas Anlaşmaları” ile fiilen tesis edilmiştir. Amerika bu şekilde tanınan tiraj haklarının brüt tutarları karşılığında şarta bağlı dolar tahsisleri yapmaktaydı.

³⁹ A.k., s.37

ASKERİ İDAREDE GELİŞMELER

Truman Doktrini, Amerika Birleşik Devletlerinin, Sovyet tehdidi altındaki ülkelere mali ve askeri yardım yapmayı hedefleyen bir plandır. Bu plana göre, komünizm baskısı altında kalan ülkelere (başta Türkiye ve Yunanistan'a) 400 milyon dolarlık bir yardım yapılacaktır. 1947 yılının Mayıs ayında alınan kararla Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a 300 milyon dolar yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Truman Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın amacını şu şekilde açıklamaktadır;⁴⁰

Türkiye ve Yunanistan'a yabancı baskısına karşı tamamiyetlerini muhafaza için yardım etmekteyiz, bu memleketlerin devam edecek olan tamamiyetleri Avrupa ve Ortasarkta istikallerini muhafaza etmeğe uğraşan diğer milletler üzerinde kuvvetli bir tesir yapacaktır. Herhangi bir milletin istiklaline karşı girişilen tecavüz Amerikan güvenliğine bir tehdit teşkil eder.

1948 yılının Ocak ayında açıklanan askeri yardım programı çerçevesinde öncelikli olarak 1 Nisan'a kadar Türkiye'ye dört büyük denizaltı ile on bir tane harp gemisi verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹ Truman 1948 yılı sonuna doğru Türkiye'ye yapılan askeri yardımın bilânçosunu kongreye verdiği bir raporla bildirmiştir. Bu rapora göre, hava kuvvetlerine 13, kara kuvvetlerine 62, donanmamıza 13 milyon dolarlık yardım yapılmıştır. Verilen malzemenin toplamı ise 140 bin ton kadardır.⁴²

14 Mayıs 1948'de çıkan bir Bakanlar Kurulu Kararı ile Amerika'dan gelmekte olan askeri malzemenin kullanılmasını göstermek üzere, Amerikalı 200 uzman ve personelin, kara, deniz ve hava teşkilatlarında çalıştırılmasına karar verilmiştir.⁴³ Türkiye'ye gelen Amerikalı uzman ve personele de birtakım kolaylıklar tanınmıştır. Amerikan Askeri Yardım Kurulundan olup Hava grubundan 64, ordu grubundan 29 Amerikalı uzmanın işleri icabı olarak yasak bölgelere ve bu bölgeler içindeki limanlara girmelerine Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir.⁴⁴ Yine Bakanlar Kurulunun bir başka kararıyla Türkiye'ye gelmek için gereken izni alacak olan Amerikan ve İngiliz Askeri uçakları mürettebatının (subay ve er) pasaport ve vize kaydına tabi tutulmamaları öngörülmüştür.⁴⁵

Dışardan gelen askeri malzemenin yanında Türkiye'de de askeri sanayi üretiminin geliştirilebilmesi için Harb Sanayii Kurumu kanun tasarısı hazırlanmıştır. Hava, deniz ve kara harb sanayi şubelerini ihtiva edecek olan bu kurum, randımanlı çalışmayan askeri fabrikaların ıslahının sağlanacağı düşüncesi ile ortaya atılmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Cumhuriyet 8 Ocak 1948

⁴¹ Ulus 10 Ocak 1948

⁴² Cumhuriyet 4 – 5 Ekim 1948

⁴³ BCA: 30.10.01.02 116.33.19

⁴⁴ BCA: 30.18.01.02 117.62.18

⁴⁵ BCA: 30.18.1.2 117.75.10

⁴⁶ Cumhuriyet 14 Haziran 1948

Askeri alanda diğer gelişmelere bakıldığında göze çarpan bir gelişme Milli Mücadeleye katılması için yapılan davete icabet etmediği için askerlikten çıkarılanlara 3527 sayılı Af Kanunundan istifade ile tekaüt maaşı bağlanmasına Askeri Yargıtay tarafından karar verilmesidir.⁴⁷ Bu aftan yararlanılarak yıl içerisinde çok sayıda kişi emekliye sevk edilmiştir.

DEVLET İŞLERİNDE RASYONALİZASYON

1948 yılının reform düşüncesi, mülki sistemle meşgul değildir. Yıl içinde yalnızca 15 bucak ilçe haline getirilmiş, bazı köylerin yönetsel bağlantılarında değişiklikler yapılmıştır. Kamu yönetimi, 1936'da belirlenmiş olan orman politikasını izlemeye devam etmektedir. 1948 içinde devlet ormanlarının tahdidini, 22 komisyonun 133 kararıyla sürdürülmüştür.⁴⁸ Adalet Yönetimine ilişkin yargıç atamaları dışında bir gelişme olmamıştır. Yıl içerisinde yaklaşık 214 yargıcın naklen ataması yapılmış, çeşitli derece ve kadrolara mensup 185 yeni yargıç ataması gerçekleştirilmiştir.

Hükümetlerin yayın dünyasına dönük ilgileri çeşitlenmiştir. Mısır Kralıyla İngiltere Hanedanı hükümetçe koruma altına alınmış, komünizm propagandası suçlamaları sürmüştür.⁴⁹ Kısacası, genel yönetsel örgütlenme güncel gerekler doğrultusunda alınan kararlarla hareketini sürdürmektedir. Bununla birlikte, 1948 yılı uzunca zamandan bu yana kullanılmakta olan bir terimin yükselişine tanıklık eder: Rasyonalizasyon.

Rasyonalizasyon, 1940'lı yıllarda sıkça kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkmakla birlikte terimin güncellik kazanması çok daha öncesine gitmektedir. Nuray Keskin'in "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin "Köken" Sorunu" adlı çalışmasından yola çıkarak Türkiye'de 1930'lu yıllarda yayımlanan yazılarda rasyonalizasyon kavramının ilgiyle karşılandığı söylenebilir.⁵⁰

⁴⁷ BCA: 30.11.1 196.5.1

⁴⁸ Tarım Bakanı Cavid Oral, ormanlar üzerinden yolsuzlukların devam ettiğini, öncelikle bu yolsuzlukların önlenmesinin temel politika olduğunu söylemektedir. Hükümetlerin, 1936 yılında başlatılmış olan orman politikasına bağlılıkları sürmektedir. Bakan 1936 tarihinde ve 3116 sayılı Kanunla eski zamanın "cebeli mübah" zihniyetinin bertaraf ederek devletçilik prensibini benimsediklerini, eğer liberal bir zihniyete politikayı bıraksalardı ormanların daha büyük bir tahribatla karşılaşacaklarını" açıklıyordu. C, 4 Ekim 1948.

⁴⁹ Mısırda Memhet Şirzat tarafından yazılıp 1946 yılında Kahire'de basılmış olan "Nizal el Ekrad" kitabı, Rusların teşviki ve tertiplemesi ile kurulan Şurş ve Rezkari Kürt komünist partileri hesabına propaganda yaptığı için; Sabahattin Ali tarafından yazılan ve Remzi Kitabevi tarafından yayınlanan "Sırça Köşk" romanı komünistlik propagandası yaptığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Moskova'da Rusça olarak çıkan "Ogonek" Kuvvülcüm ve Kıbrıs'ta yayınlanan İşçinin Yolu Şaşmaz adlı dergiler, Neriman Hikmet'in "Gazetelerin Yazmadığı, Partilerin Konuşmadığı Hakikatler" adlı broşür ve Reşat Enis'in "Ekmeğe Kavgamız" adlı romanı, yasaklama yaptırımıyla karşı karşıya kalmıştır. 15.7.1948 BCA: 30.18.1.2 117.59.8; 2.10.1948 BCA: 30.18.1.2 117.64.8

⁵⁰ Nuray Keskin, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin "Köken" Sorunu", *GETA Tartışma Metinleri*, No:89, Kasım 2005

Rasyonalizasyon kavramının bir yönetim sorunu olarak uluslararası alanda tartışmaya açılması işletme iktisadının yükseldiği 1920'li yıllarda başlar. Rasyonalizasyonu üretim ve teknoloji temelinde kavramsallaştıran ve uluslararası düzeyde tartışmaya açan ülke Almanya'dır. 1947 yılında Türk Ekonomisi Dergisinde yayımlanan bir haberden, Almanların öncülüğünde 1924 yılından itibaren "Uluslararası Rasyonelleştirme Kongreleri"nin düzenlendiğini öğrenmekteyiz. İşletmelerin örgütlenmesiyle sevk ve idaresinde problemleri aşmak için 1924 yılında ilk defa Prag'da düzenlenen bu kongre, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce düzenli olarak üç sene bir toplanmıştır. Kongre, 1925'de Brüksel'de, 1927'de Roma'da, 1929'da Paris'te, 1932'de Amsterdam'da, 1935'de Londra'da, 1938'de Washington'da toplanmış, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle komite faaliyetlerine ancak 1947'de başlayabilmiştir. Kongrenin düzenlenmesi için kurulan komitelerin başlıca çalışma konuları, tasarruf imkânlarının araştırılması ve çalışma şartlarının ıslahı konularıdır.⁵¹

1948, uluslararası düzeyde kongrelerde işlenen rasyonalizasyon konusunun kamu kurumlarında eyleme geçirildiği bir yıl olmuştur. Kavramın 1948 yılı ülke yöneticileri için iki anlamı bulunmaktadır; bunlardan birincisi kadro tensikati olarak adlandırılan personel sayısının azaltılması, böylece idare masraflarının kısılması, ikincisi ise devlet dairelerinde verimliliğin artırılmasıdır.

Devlet Dairelerinde Rasyonalizasyon Çalışmaları: Asgari Kadro, Azami Sürat

1948 yılı rasyonalizasyon hareketinde ilk girişim Devlet Dairelerinde Islahat Komisyonunun kurulmasıdır. 7 Ocak 1948'de idare teşkilatının daha verimli çalışmasını sağlayıcı tedbirleri tespit için Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu başkanlığında, Başbakanlık Müsteşarı, Ekonomi ve Maliye Bakanlıkları ile umumi murakabe heyeti temsilcilerinin de katılımı ile toplanan komisyon hükümetin esas hedefini açıkça ortaya koymaktadır. Başkan amacın devlet dairelerinde rasyonel bir çalışma sistemi kurmak olduğunu ancak bununla sadece bir tasarruf sağlamak değil daha ziyade geniş ölçüde bir idari ıslahat düşünüldüğünü ifade etmiştir.⁵²

Hükümet idari ıslahat konusunda karardır. Komisyonun toplanmasının hemen ardından memur kadroları için bir tamim yayımlanmış ve açıkta olan hiçbir kadroya memur tayin edilmemesi vilayetlere bildirilmiştir. Tamim'de ayrıca iki görevin bir memurun sorumluluğunda toplanmaması ve memurların dı-

⁵¹ Türk Ekonomisi Dergisi, Yıl:5, Sayı:54, Aralık 1947. 1920'lerin sonunda Almanya'nın yaşadığı ekonomik kriz nedeniyle rasyonalizasyon kongreleri ABD'nin desteği ile sponsor olan kuruluş Twentieth Century Fund tarafından yürütülmüştür. Yirminci Yüzyıl Vakfı Türkiye için bilinen bir isimdir. 1949 tarihli Thornburg Raporu olarak bilinen "Türkiye Nasıl Yükselir" başlıklı raporuyla Türkiye'nin savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde etkisi olan Max Thornburg hazırladığı raporu Yirminci Yüzyıl Vakfı adına hazırlamıştı. Bkz: Charles S. Maier, "Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s", *Journal of Contemporary History*, Vol.5, No. 2, 1970, s. 27-61

⁵² *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Ocak 1948

şarıda ayrı vazife almalarının önüne geçirilmesi için bazı tedbirlerin alındığı yazmaktadır.⁵³

24 Ocak 1948'de Barutçu başkanlığında yeniden toplanan Komisyon, her bakanlıkta küçük gruplar halinde komiteler kurulmasını kararlaştırmıştır. Kurulacak komiteler, bir ön hazırlık şeklinde kendi bünyelerinde daha rasyonel bir çalışmanın, asgari kadro ve azami sürat esasına göre nasıl mümkün olabileceğini inceleyecek ve daha sonra rasyonel çalışmanın gerçekleşmesini sağlayabilecek tasarruflu bir kadro yaparak kendi görüşleri ile iki ay içinde asıl komisyona verecektir.⁵⁴

Başbakanlık 13 Şubat 1948'de devlet kurum ve kuruluşlarından, verimli ve rasyonel çalışma imkânlarının araştırılması hakkında rapor hazırlamalarını yayınladığı 76-793/6-528 sayılı emirle istemiştir.⁵⁵ Başbakanlığın bu emirle kurumlara gönderdiği talimat iki ana maddeden oluşmaktadır:

(1) Kat'i zaruret olmadıkça münhallere tayin yapılmaması, (2) Merkezde kurulacak bir komite marifetiyle işlerin rasyonelleştirilmesi bakımından alınması iktiza eden tedbirlerin tespiti ve bu sayede kadrolarda tasarruflar ve muamelede basitlik ve sür'at sağlanması.

Merkezde kurulan komiteler, daha alt birimlerden gelen raporları toplamakta ve ilgili kurumun raporunu ortaya çıkarmaktadır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden ulaşabildiğimiz kurumların hazırladıkları rasyonelizasyon raporları, makalenin sonunda Ek-3 olarak listelenmiştir. Raporlar incelendiğinde kadro tasarrufuna gidilecek kadar fazla personelin olmadığı, aksine var olan personel sayısının bile işlerin düzgün yürümesi için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hükümetçe alınan kadro tasarrufu tedbirlerinin hükümetin personel politikası ile doğrudan ilgisi olduğu ve kadro fazlalığından kaynaklanmadığı açıkça görülmektedir.

Hükümet, alınan raporlar doğrultusunda 26 Haziran 1948'de tasarruf için yeni kararlar almış, kadro ve idare masraflarını kısmak üzere yeni esaslar belirlemiştir. Bu esaslara göre; aylık ve ücretler arttırılmayacak, münhallere kimse tayin edilmeyecek, geçici hizmetlerde dörtte bir; daktilo kadrolarında yüzde 10 tasarruf yapılacaktır. Hükümetçe zarureti kabul edilecek haller dışında A- bundan sonra aylık, ücret ödenek gibi özlük hakları arttırmağa matuf olarak, idari karar alınmayacağı gibi kanun teklifi de yapılmayacak. B- Münhal bulunan memurluklara veya ücretli vazifelere memur ve müstahdem tayin olunmayacak, C- Münhal bulunan yerlere vekil de tayin edilmeyecektir. Bütçede yazılı geçici hizmetler tertibinden alınan kadrolarla görülmekte olan vazifeler memurlara ikinci veya üçüncü vazife şeklinde tevdi edilmeyecektir. Geçici hizmetler bö-

⁵³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8-9 Ocak 1948 İçişleri Bakanlığı bir anlamda gözdağı mahiyetinde memur sayısını arttırmış olan Ankara belediyesinin yeni yıl bütçesini reddetmiştir.

⁵⁴ *Ulus Gazetesi* 24 Ocak 1948

⁵⁵ Başbakanlık tarafından yayımlanan bu emrin orijinal metnine ulaşmamakla birlikte devlet dairelerinin bu emir doğrultusunda hazırlamış oldukları raporlardan hazırlanması istenen raporun ana hatlarına ulaşmaktayız.

lümlelerinde yazılı ödeneklerde en az dörtte bir tasarruf yapılacak, daktilo gibi müteferrik hizmetleri gösteren ve bütçeye bağlı olan D cetvelinde yüzde 10 tasarruf yapılacaktır. Eğitim kadroları, köy enstitülerinden mezun olacakların adedine göre tenzile tabi tutulacaktır. Nihayet, 1949 bütçesinde kadro masraflarında tasarruflar yapılacaktır.⁵⁶

28 Haziran 1948'de yukarıda alınan tasarruf tedbirleri 76/1409-6/2190 sayılı genelge ile tüm kurumlara bildirilmiştir.⁵⁷ Temmuz ayında belediye kadrolarında memur sayısının azaltılması kararı alınmış ve münhal memurluklara kimisinin tayin edilmemesi, daktilo kısmından yüzde on tasarruf sağlanması ve vekâlet ücretlerinin kesilmesi hakkında Maliye Bakanlığının çıkardığı emir Vilayetçe dairelere bildirilmiştir.⁵⁸

Kadrodan çıkarılanlar daha çok Bütçe Kanununa bağlı (D) cetveline bağlı ücretli kadrolarının %10'luk tasarruf dilimine girenler ile ve (E) cetveline bağlı geçici hizmetliler bölümlerindeki ödeneklerden en az dörtte bir oranında tasarruf için görevine son verilenlerden oluşmaktadır.⁵⁹ Yıl içerisinde rastladığımız tasarruf tedbirleri gereğince İstanbul Teknik Üniversitesi 80 kişi, Denizyollarında 650 memurun görevine tasarruf gerekçesiyle son verilmiştir.⁶⁰

ULAŞIM POLİTİKASI: Demiryolu ile Karayolu ve Hiltis Raporu

Türkiye'de 1923 yılına kadar demiryolları işi yabancı sermayenin egemenliğindedir. Cumhuriyetin ilanından sonra demiryolu ağı genişletilmekle birlikte eski hatlar da devletleştirilmiştir.⁶¹ 1923 yılı itibarı ile 4559 km olan demiryolu 1940 yılına kadar 8637 km.'ye ulaşmıştır.⁶²

1948 yılında yabancı şirketlerin elinde olan demiryollarının devletleştirilmesine devam edilmiştir. Yılın ilk gününde, 1921 tarihinde yapılan bir anlaşma ile işletme hakkı "Cenup Demiryolları T.A. Şirketi'ne verilen 381 kilometrelik Çobanbey-Nusaybin ana hattıyla Derbesiye-Mardin arasındaki 24 kilometrelik şube hatlarından oluşan 405 kilometre uzunluğundaki Cenup Hattı fiilen T.C.D.D. Yolları Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.⁶³ Bu devir ile Türkiye sınırları içerisindeki bütün demiryolu şebekesinin fiili işletmesi devletin elinde toplanmıştır.⁶⁴ Yıl içerisinde devletleştirmelere ek olarak 1948 yılında Köprüboğazı Maraş iltisak hattı işletmeye açılmış, diğer hatların inşasına program dahilinde devam edilmiştir.⁶⁵ Bir diğer gelişme ise İstihkâm ve Demiryolu

⁵⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Haziran 1948

⁵⁷ BCA:30.10.0 15.85.1, 28.6.1948

⁵⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Temmuz 1948

⁵⁹ BCA:30.10.15.85.1, 27.7.1948

⁶⁰ *Cumhuriyet Gazetesi* 20 Temmuz 1948

⁶¹ H.Sadi Selen, *Türkiye'nin Yol Sistemi*, Türk Coğrafya Kurumu Yayını, Ankara 1943, s.7

⁶² Türkiye'de Demiryolu'nun Tarihi Gelişimi, www.kamusen.org.tr/imag/arge/demiryolu.pdf

⁶³ Cenub Demiryolları Alman sermayesi ile tesis edilmiştir.

⁶⁴ *Ulus Gazetesi*, 1 Ocak 1948

⁶⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Kasım 1948

Okulu'nun açılmasıdır. Bu okul, bütün istihkâm subaylarının Amerikan malzemesi ile çalışma metotlarını öğrenmeleri için açılmıştır.⁶⁶

Ancak 1940 sonrasında demiryolu çalışmaları hızını kesmiş ve bir durgunluk dönemine geçilmiştir. 1948 yılı itibariyle Türkiye Marshall yardımlarının etkisi altında ulaşım politikasında ağırlığını karayoluna vermiştir.

Karayolu politikası ve örgütlenmesinin şekillenmesinde Amerikalı yabancı uzmanların hazırladıkları raporlar etkili olmuştur. Bu raporlardan en önemlisi 1948 yılı başında Türkiye'nin karayolu durumunu tespit üzere Türkiye'ye gelen Amerika Yollar Dairesi Genel Müdür Yardımcısı H.E. Hilts tarafından hazırlanan "Türkiye'nin Yol Durumu" Raporu'dur.

Ocak ayı başında Türkiye'ye inceleme yapmak üzere gelen Hilts yaptığı incelemeler sonucunda Türkiye'de "yol teşkilatının ve yol kalkınmasının rasyonel bir şekilde sağlanması için bir fen heyetinin kurulmasını ve ekonomik etüdümler sonucunda hazırlanacak bir yol planının kaçınılmaz olduğunu Türk yetkililere anlatmıştır.⁶⁷

Hilts'in bu açıklamasının üzerinden çok geçmeden yol ve su politikası üzerine Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'in açıklaması gazetelerin manşetinde yer almıştır. Gülek, her alanda olduğu gibi yol ve su davasında da Amerika ile işbirliği yapacaklarını açıklamıştır.⁶⁸ Bayındırlık Bakanının bu açıklamasının hemen ardından Hilts beraberinde getirdiği bir heyet ile Bayındırlık Bakanlığında çalışmalara başlamış ve Şubat 1948'de "Türkiye'nin Yol Durumu" başlıklı raporunu sunmuştur.

Hilts, Raporun girişinde önce karayolunun önemini anlatmış ardından önerdiği bu yeni ulaşım sisteminin örgütlenmesi ve altyapısı konusunda şunları söylemiştir;⁶⁹

Karşılıklı işbirliği ile uzun vadeli bir Türk yol ıslah programının ve yeter bir Türk Devlet Yolları sisteminin işlemesi için lüzumlu idarenin tesisi kararlaştırılmıştır. Bu kararın tatbiki, teşkilat fonksiyonlarının tetkikini, plan, inşa ve bakım standartlarının tespitini ve yeter bir Türk yol sisteminin muntazam surette işlemlerini temin edecek devamlı gelir ve menba miktarlarının tesisini gerektirir.

Raporda, doğrudan Bayındırlık Bakanına karşı sorumlu, tüzelkişiliğe sahip bağımsız bir yollar Genel Müdürlüğünün kurulması önerilmekte ve bu genel müdürlüğe bağlı çalışacak 10 bölge müdürlüğünün kurulması istenmektedir. Karayolu yapımında çalıştırılacak teknisyenlerin, yetiştirilmek üzere Washington'daki Yollar İdaresine eğitim amaçlı gönderilmesi ve Amerikan yardım makineleriyle girişilen yol yapımında Amerikalı müteahhitlerin çalıştırılması diğer öneriler arasındadır.⁷⁰

⁶⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Kasım 1948

⁶⁷ *Ulus Gazetesi*, 13 Ocak 1948

⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ocak 1948

⁶⁹ Sami Güven, *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri (Hilts, Thonburg, Barker Raporu)*, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998, s.11

⁷⁰ *A.k.*, s.13

Hilts'e göre yollar teşkilatı bir fabrika bir banka gibi rasyonel çalışmalı ve düzenli bir kâr ve zarar hesabına tabi tutulması gerekmektedir.⁷¹ Hilts, İktisadi Yürüyüş Dergisine verdiği bir röportajda yol programının hangi aşamalardan geçilerek hayata geçirileceğini açıklamaktadır. Hilts'in ifadesiyle Türkiye 10 yol bölgesine ayrılmıştır. Buralarda yol makinelerinin bakımı için on atölye yapılmasına başlanacak ve İskenderun'da 600 eleman yetiştirecek dört makinist kursu açılacaktır. Hilts yol ekonomisi için üç çalışmanın yapılması gerektiğinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birincisi yol envanteri, ikincisi yol trafiği, üçüncüsü yol finansmanıdır. Hilts'in yaptığı hesaba göre, yolların finansmanı için ihtiyaç duyulan 50 bin kilometre şose yolu için 2.5 milyon Türk lirası, ayrıca 150 bin kilometre uzunluğunda köy yolu için 1.5 milyon Türk lirasına ihtiyaç vardır.⁷²

26 Nisan'da Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek ile Hilts arasında bir sözleşme imzalanmış ve karayolu yapımında yabancı uzmanlardan hangi alanlarda yararlanılacağı tespit edilmiştir. Sözleşme ile Türkiye'deki yabancı uzmanlardan, yolları topografik teşekkülleri bakımından incelemek, etütler hazırlamak, inşaa ve bakım metodlarını tespit etmek, lazım olan tamir, malzeme ve atölye ihtiyaçlarını tespit etmek, yollar için lüzumlu bulunan laboratuvar ihtiyaçlarını incelemek, yol inşaatı için eleman yetiştirmek amacıyla yararlanılacaktır.⁷³

Türk Ekonomisi Dergisinin Haziran sayısında Hilts karayolu çalışmalarının durumunu şu şekilde özetlemiştir.⁷⁴

Türkiye batıdan doğuya kuzeyden güneye şehirleri, kasabaları ve köyleri birbirine bağlayan büyük bir yol şebekesine kısa zamanda kavuşmuş olacaktır. Bunun tahakkuku için üçer senelik programlar halinde çalışılacaktır... Yol yapımı için Amerika'dan gönderilen malzemenin yüzde 20'si memleketinize gelmiştir. Bizim gayemiz Türkiye'nin yol işlerinde makineleşmesidir. Bunun için bölge, şube ve kısım atölyeleri kurulmuştur. Şimdi 10 bölge atölyesi, 58 şube atölyesi, 198 kısım atölyesi kurulmaktadır...

Büyük Yol Programı son şeklini aldığıında Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, 22.500 km uzunluğundaki ana yol şebekesinin en geç 9 yılda gerçekleşeceğini açıklamıştır.⁷⁵ Yol ağının ana hatları dokuz yılda ve üç evrede yapılacaktır.⁷⁶ Ancak uzun vadeli bir yol planının tahakkuku için teşkilatlanması kaçınılmazdır. Bayındırlık Bakanlığı Ağustos ayında yeni bir yollar kanunu tasarısı ile tüzel kişiliğe haiz bir yollar genel müdürlüğü kurulması kararlaştırılmıştır. Kurulacak genel müdürlük, planlama ve araştırma, bakım ve inşaat, finansman ve denetim,

⁷¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Nisan 1948

⁷² Aslan Tufan Yazman, "Amerikan Yol Heyeti Reisinin Demeci", *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Yıl:9, Sayı:195, 12 Şubat 1948, s.21

⁷³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Nisan 1948

⁷⁴ Türk Ekonomisi Dergisi "Yol İnşaatı Üçer Yıllık Plan Yapılıyor" başlıklı Hilts ile yapılan söyleşi, Yıl:6, Sayı:60, Haziran 1948

⁷⁵ *Ulus Gazetesi*, 10 Ağustos 1948

⁷⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 1948

dairelerini içerecektir.⁷⁷ Hilts kurulacak karayolu genel müdürlüğünün Ulaştırma Bakanlığı içerisinde değil Bayındırlık Bakanlığı içerisinde kurulmasını öngörmekteydi. Sonuçta Hilts'in istediği Karayolları Genel Müdürlüğü 1951 yılında Bayındırlık Bakanlığına bağlı, tüzelkişiliğe haiz bir kurum olarak hayata geçirilmiştir.

TARIMDA TİCARİ SERBESTLEŞME VE MAKİNELEŞME

1947 yılında 23 ülkenin katılımı ile oluşan ve amacı, ithalat vergilerini azaltmak ve uluslar arası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak olan Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) 1 Ocak 1948 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir.⁷⁸

GATT'ın faaliyetleri dış ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaya yönelik olmuş ve bu çerçevede serbest bir dış ticaret sisteminin oluşmasında engel görülen gümrük vergilerinin (tarifelerin) düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması hedeflenmiştir.⁷⁹

1948 yılında dış ticarete serbestleşme girişimi tütün üretimi üzerinde gerçekleşmiştir. 10 Ocak 1948'de Hükümetin tütün ihracatı politikası açıklanmış, tütün ihracatının arttırmak üzerine alınan tedbirler ile dış pazardaki alıcılara geniş imkânlar sunma ve birtakım kısıtlamaların kaldırılmasının hedeflendiğinin altı çizilmiştir.⁸⁰

Cumhuriyet Gazetesi'nde Ticaret Bakanı Mahmut Nedim Gündüzalp'in tütün ihracatına ilişkin giriştiği düzenlemeleri değerlendiren yazısında Gıyas Akdeniz, ihracatı arttırmak için yapılan bu düzenlemeleri ilk müsbet ve mühim karar olarak değerlendirmiştir.⁸¹ Tütün ihracatında serbestleşme girişiminin ardından yabancıların Türkiye'ye olan ilgisi artmıştır. 1948 yılında kurulan Austro ve Greek-American Tobacco Company firmaları tütün piyasasına giriş yapmıştır.

Austro Türk Tütün Anonim ortaklığının, kendi ve başkaları adına tütün almak, işlemek, satmak, ihraç ve ithal etmek ve bu maksatlarla her türlü hukuki, ticari işlemleri yapmak, ithalat ve ihracat işleriyle iştigal etmek ve merkezi Ankara olmak üzere 25 yıl süre ve 10.000 Türk lirası sermaye ile⁸², merkezi İstanbul'da bulunan Greek-American Tobacco Company Tütün Ticareti Türk Anonim Ortaklığının beş yıl süre ve 10.000 Türk lirası sermaye ile tütün piyasasına girmesine izin verilmiştir.⁸³

⁷⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18-19 Ağustos 1948

⁷⁸ Anlaşma 1995'te yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne bırakmıştır.

⁷⁹ Selime Güzelsarı, "Dünya Ticaretinde Çok Taraflı Anlaşmalar Süreci", *Hizmetler Ticaretinde Küreselleşme: GATS Anlaşması*, Selime Guzelari, Engin Sezgin, Onur Karahanogulları, Seyhan Erdoğan, DİSK Genel-İş Yayını, Ankara 2002.s.10

⁸⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ocak 1948

⁸¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ocak 1948 Gıyas Akdeniz, 1952 tarihli "Devlet Memurlarının Ücret Rejimlerinin Islahı Hakkında Rapor" ile tanınmaktadır.

⁸² BCA: 30.18.1.2 116.21.4

⁸³ BCA: 30.18.1.2 117.566.16

1948 yılında “Beş Yıllık Tarım Programı” adı verilen ve hazırlanmasına Amerikalı uzmanların da katıldığı ve daha çok tarımın makineleştirilmesi politikasına dayanan bir program hazırlanmıştır. Türkiye Marshall yardımları kapsamında 1948 yılı içerisinde Amerika'dan 5000 traktör satın almıştır. Ülkedeki traktör sayısı 1948’de 1756’dan 1950’de 9905’e yükselmiştir.⁸⁴

YEREL YÖNETİMLER ve YAPI-KONUT SORUNU

1948 yılında yerel yönetim yapısına dönük kapsamlı bir değişiklik yoktur. Bununla birlikte, il özel idareleri eğitim alanındaki yetkilerinde kayba uğramış, belediyeler ise gelirleri bakımından güçlendirilmiştir. Kentsel belediyeleri doğrudan etkileyen bir başka gelişme ise, konut ve gecekondulara artan ilgi- dir. Hem belediyeler hem konut sorununa ilişkin politikaların geliştirilmesine, iki ayrı kongrenin verdiği destek ise dikkate değerdir. Yılın bir diğer önemli olayı ise Ankara Belediye Başkanlığı ile valiliğin birbirinden ayrılmasıdır.

İl Özel İdareleri

İl Özel İdareleri üzerine ilk kanuni düzenleme 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu Muvakkati’dir. 1913 tarihinde yapılan düzenleme 1987 yılında 3360 sayılı Kanun çıkarılıncaya karar yürürlükte kalmıştır. 1913 düzenlemesi özel idarelere ekonomik-ticari nitelikli görevler vermiş, bunları ulaşım, eğitim ve sağlık gibi üç toplumsal nitelikli görev grubu ile tamamlamıştır. Özel idarenin görev alanı içerisinde olan ve ekonomik ve ticari nitelik taşıyan, tarım, ticaret ve hizmet sektörünün yönetimi, Cumhuriyet ile birlikte bu alanlarda kurulan ilgili bakanlıklara kaydırılmıştır. Önce tarım ve ticaret alanı 1925’te kurulan Tarım Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı’na bağlanmış ardından hizmet sektörü içerisinde tanınan izin ve ruhsat verme yetkisi 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu ile belediyeler tarafından devralınmıştır. Dolayısıyla İl Özel İdarelere bir tek bayındırlık ve eğitim alanı kalmıştır. Bayındırlık alanı 1952’de Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kurulması ile özel idarenin yetkisi dışına çıkarılmıştır.⁸⁵

İl özel idarelerinin eğitim alanındaki yetkileri, ilköğretimle ilgili olarak bir hayli geniştir. Bu alanla ilgili büyük değişiklik, 1948 yılı itibariyle önce ilköğretim personeli ardından ilkokul müfettişleri ve öğretmen aylıkları ödemelerinin Bakanlığa devredilmesiyle yaşanmıştır.⁸⁶

Özel İdarelerden aylık alan ilkokul öğretmenlerinin kadrolarının Milli Eğitim Bakanlığı teşkilatına alınması hakkında 5166 sayılı Kanun 2 Şubat 1948 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle, öncesinde özel idare bütçelerinden aylık almakta olan ilkokul başöğretmen, öğretmen ve yardımcı öğretmenlerinin aylık ve her türlü kanuni istihkak-

⁸⁴ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.375

⁸⁵ Birgül Ayman Güler, “İl Özel İdaresi Harcamaları: 1925-1990”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:4, Sayı:3, Mayıs 1995, s.14

⁸⁶ A.k, s. 15

larının genel bütçeden ödenmesi uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca ilkokullardaki hizmetlilerin ücretleriyle okulların yapım, onarım ve her çeşit genel giderleri özel idare bütçelerinden verileceği hükmü getirilmiştir.⁸⁷

Kanunla Özel İdare bütçelerinde önemli ölçüde daralma gerçekleşmiştir. İlkokul öğretmenleri maaşlarının genel bütçeye alınması nedeniyle, il genel meclisleri bütçesinde toplamda 49 milyon liralık açık meydana getirmiştir.⁸⁸

Ankara Valiliği ile Belediye Başkanlığının Ayrılması

Belediye başkanlığı ile valiliğin ayrılması konusu uzun zamandan beri tartışılan bir konudur. Ulus gazetesinin belediye meclisi üyeleri ile yaptığı bir anket tasarımının kanunlaşma sürecinde etkili olmuştur. Anketin düzenlenmesindeki amaç meclis üyelerinin ayrılma kararına ilişkin görüşlerinin tespit edilmesidir. Meclis üyelerinin çoğu, bu kararlar şehir yönetiminin daha etkin hale geleceği yönünde görüş belirtmişlerdir. Ancak aksi görüş bildirenlerde vardır. Bunlardan Belediye Meclis üyesi Rauf Baykan, kararlar belediye başkanlığının mülki idare amirine oranla daha az nüfuza sahip olacağını böylelikle belediyenin otorite gerektiren durumlarda sonuç alamayacağını öne sürmüştür.⁸⁹ Nihayetinde Ankara belediye başkanlığı ile valiliğin ayrılmasına ilişkin tasarı 2 Şubat'ta kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir.

9 Şubat'ta Ankara Belediye Başkanlığının atanmasına ilişkin 1580 sayılı yasanın 94. maddesi 5168 sayılı yasa ile değiştirilerek belediye başkanının meclis içerisinden seçilmesi uygulamasına geçilmiştir. 10 Şubat'ta Ankara Belediye Başkanlığına Dr. Ragıp Tüzün seçilmiştir.⁹⁰

Bir Kongre ve Belediye Gelirleri Kanunu

Türk Belediyecilik Derneği tarafından 8 -12 Mayıs 1948 tarihleri arasında Ankara Halkevinde gerçekleştirilen İkinci Türk Belediyecilik Kongresi, o sıralarda Meclis'te görüşülmekte olan belediye gelirleri kanunu tasarısının kanunlaşması sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim Kongrenin düzenlenmesinden hemen sonra Temmuz ayında, Belediye Gelirleri Kanunu Meclis'ten geçerek yürürlüğe girmiştir.

Kongre Ankara Halkevinde, Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu, İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz ve 85 belediyenin gönderdiği temsilcilerin katılımı ile Genel Kurul halinde toplanmıştır. Kongre'de beş komisyonun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonlar; 1) Hesap ve Bütçe, 2) Şehirlerin Sağlık ve İmarı İşleri, 3) Ucuzluk Sağlama İşleri, 4) Ucuz Evler, 5) Devlet ve Belediye Vergileri Komisyonlarıdır.⁹¹

⁸⁷ Resmi Gazete 2 Şubat 1948

⁸⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Eylül 1948

⁸⁹ *Ulus Gazetesi*, 6, 7 Ocak 1948, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Şubat 1948

⁹⁰ *Ulus* 10 Şubat 1948

⁹¹ Türk Belediyecilik Derneğinin II.Kongresi, *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı:206, Cilt:18, Mayıs 1948, s.80

Bu komisyonlardan en öne çıkanı kuşkusuz belediye gelirleri komisyonudur. Komisyon tarafından Belediye Gelirleri Kanun Tasarısına katkı sağlayıcı bir rapor hazırlanmış ve Kongreye sunulmuştur. Kongre’de hazırlanan raporun daha sonra TBMM’ndeki Belediye Gelirleri Komisyonuna iletilmesi kararlaştırılmıştır.⁹²

Kongrede belediyelerin birtakım vergilerden alacakları paylar tartışılmıştır. Tasarıda yeterli düzenlemenin yapılmadığı düşünülen imar ve sağlık unsurları olan yol, kanalizasyon ve su tesislerinin yapımı harcamalarına halkın daha geniş ölçüde katılımının sağlanması, yapı, ruhsat ve denetleme resminin arttırılması, belediye gelirleri ve bütçeleri üzerine türlü kanunlarla konulmuş bulunan beden terbiyesi hissesi, Merkez bankası hissesi gibi kesintilerin kaldırılması konuları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.⁹³

Kongrenin düzenlenmesinin hemen ardından 9 Temmuz 1948’de 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun 33 yıl yürürlükte kalmıştır.⁹⁴ Kanun’da belediye vasıtasıyla tahsil edilmeyen gelirlerden belediyelerin alacağı pay miktarları belirlenmiştir. Buna göre, kazanç vergisinden %5, gümrük resminden %15, tekel maddeleri gelirlerinden %5, bina vergisinden belediye sınırları içerisinde tahsil olunan kısımdan %25, yol vergisinden belediyeye ayrılan pay tahsilâtın %20’si belediyelere tahsis edilmiştir. Belediye vasıtasıyla tahsil edilmeyen belediye gelirlerini tahsil eden resmi daireler veya özel kurumların bu gelirleri tahsil ettikleri ayı takip eden ayın sonuna kadar İller Bankasına ödemesi, İller Bankasında toplanan gelirin %80’i belediyelere nüfuslarına göre dağıtılması, geri kalan %20’si nüfusu 50.000’den küçük olan belediyelere kimi kent hizmetlerini karşılamak üzere ödünç vermek üzere İmar ve İskân Bakanlığı emrinde Belediyeler Ortak Fonu adıyla biriktirilmesi esası getirilmiştir. Ancak bu kanun, belediyelerin kendi öz gelirlerinin artırılması hedefinden çok belediyeleri mali yönden devlete daha da bağımlı kılma amacı taşıdığı yönündeki eleştirilerin hedefi olmuştur.⁹⁵

Bir Kongre ve Gecekondu

Bayındırlık sorunu ve yapı işlerini idare etmek savaş sonrasında Türkiye’nin önemli gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. 1948 yılında Bayındırlık Bakanlığının girişimi ile Türk Yüksek Mühendisler ve Mimarlar Bir-

⁹² Belediyecilik Demeği İkinci Genel Kongresi tarafından Belediye Gelirleri Komisyonuna seçilenlerin isimleri şunlardır: Örtülü Belediyesi temsilcisi Hüseyin Köycü, Bitlis Belediye Başkanı Suphi Menteş, Bolvadin Belediye Başkanı Hasan Türkmen, Milas Belediye Başkanı Nazmi Akdeniz, Çay Belediye Başkanı Ali Kaleli, Sandıklı Belediye Başkanı Ahmet Gevrek, Zonguldak Belediye Başkanı Lütfi Rahmi Kayra, Bolu Milletvekili Hasan Şükrü Adal, İller Bankası Genel Müdür Hulki Alisbah, Prof. Kemal Galip Balkar, Ürgüp Belediye Başkanı Veli Göktaş, Prof. Hasan Refik Ertuğ, Prof. Süheyp Derbil A.k, s.82

⁹³ A.k, s.85

⁹⁴ 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu Resmi Gazete Sayısı:6953, RGT:9 Temmuz 1948

⁹⁵ Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi*, İstanbul 2000, s.310

likleri ve Türk Ekonomi ve Kooperatifçilik Kurumunun katkılarıyla bir yapı kongresi toplanması kararlaştırılmıştır. Birinci Türk Yapı Kongresi olarak adlandırılan bu kongre 3-5 Mayıs 1948 tarihleri içerisinde Halkevi Salonunda gerçekleştirilmiştir.

Kongre'nin Mesken işleri Komisyonu ülkenin içinde bulunduğu mesken krizinin nasıl aşılabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır. Mesken işinin finansmanı konusunda; düşük faizli kredilerin ve mesken inşaatı için hariçten kredi ile malzeme temin edilmesi önerileri getirilmiştir. Şehirler içinde inşaat şartlarına haiz olan arsaların uzun süre boş kalmasının önüne geçecek yasal tedbirlerin alınması, şehir içi vakıf, belediye, özel idare ve milli emlakta ait arsaların mesken inşaatına tahsisi ve buralarda inşaatın teşviki, inşaat malzemesi tedariki ve maliyetlerin düşürülmesi tartışılan diğer öneriler arasındadır.⁹⁶

Önceki yıllarda olduğu gibi gecekondular sorunu 1948 yılı Meclis gündemini meşgul eden konular arasındadır. Genel olarak gecekondular, devletin tedbirsizliği ve plansızlığı nedeniyle kentlerin yaşadığı bir sorun olarak görülmektedir. 1948 yılında konu gerek güncelliği gerekse alınan önlemlerin kamuoyunu etkileyen sonuçlarından ötürü yasal önlemleri gerektirecek boyutlara varmıştır. Gelişen olaylar ve kamuoyunun da baskısıyla 22 Haziran 1948'de 5218 sayılı Türkiye'nin ilk gecekondular yasası resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁷

Yasa hazine topraklarının uygun bir bedel karşılığında belediyeye geçmesini, gecekondular için planlı arsa hazırlanmasını amaç ediniyordu. Planlı arsa sağlama yolu ile başlatılan ilk girişim Yenimahalle'de uygulanmıştır.⁹⁸

Şenyapılı'ya göre yasada gecekondular sözcüğü geçmemekle birlikte temel amaç belediye sınırları içindeki gecekonduların yasallaştırılmasıdır. Yasallaştırma süreci Ankara Belediyesinde hazırlanan ve yasaya eklenen harita üzerinden yapılmıştır. Buna göre, Altındağ, Atıf Bey, Yenidoğan (I no'lu alan), Mamak, Balkeriz (II no'lu alan), Seyran Bağları, İncesu, Topraklık (III No'lu alan), Etliğin bir kesimi (V no'lu alan) ve Çerçi deresi, İvedik yolu (VI no'lu alan) ve çevresi belediyeye devredilecektir.⁹⁹

5218 sayılı yasa ile Ankara belediyesine tanınan planlı arsa dağıtma yetkisi, hemen ardından çıkarılan 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Yasası ile tüm ülke çapında genelleştirilmiş ve tüm belediyelere arsa dağıtma yetkisi tanınmıştır. 5228 sayılı Kanunla, şehir ve kasaba planlarının imar sınırları içinde Hazinenin ve özel idarelerin mülkiyetinde veya Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunup belli bir ihtiyaç ve amaca tahsis edilmemiş bulunan arsaların, istekleri ha-

⁹⁶ Birinci Türk Yapı Kongresinde Mesken Politikamız, *Türk Ekonomisi Dergisi*, Yıl:6, Sayı:60, Haziran 1948, s.154-156

⁹⁷ Tansı Şenyapılı, *Ankara Kentinde Gecekondular Gelişimi (1923-1960)*, Kent-Koop Batıkent Konut Üretimi Yapı Kooperatifleri Birliği, Ankara 1985, s.87

⁹⁸ Ruşen Keleş, Bülent Duru, "Ankara'nın Ülke Kentleşmesine Etkileri Üzerine Tarihsel Bir Bakış" *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXII, s. 261.

⁹⁹ Şenyapılı, *a.g.m.*, s.87-88

linde bedelleri arazi vergisine matrah olan son kıymet üzerinden on yılda ve on eşit taksitle ödenmek şartıyla belediyelere devredileceği hükmü getirilmiştir.¹⁰⁰

Keleş ve Duru'ya göre, Ankara için özel olarak getirilen ve kısa bir süre sonra tüm ülke çapında genelleştirilen bu düzenlemeler esasında hem gecekonduların affedilmesini hem de belediyelerin planlı arsa sunmaları anlamına geliyordu. Ancak uygulamada planlı arsa sunumu gibi ussal bir araç yerine gecekondulu affi gibi popülist yöntemler tercih edilmiş, sonraki süreçte gecekondulu afları seçimler ile birlikte yürümüştür.¹⁰¹

BÜTÇE

1948 yılı Bütçe Kanun tasarısı ve ekleri Anayasa'nın 95. maddesi gereğince 30 Eylül 1947'de TBMM'ye sunulmuştur. Tasarıda teklif edilen bütçede giderler toplamı 1947 yılına oranla 105.956.988 lira fazlalık göstermektedir.¹⁰²

Bütçe tasarısı'nda 1948 yılı Bütçesi için şu açıklama yer almıştır.

Harbin fiilen sona ermiş bulunmasına rağmen cihanda sulha ve istikrarlı bir devreye henüz erişilememiş ve harp yüzünden dünya ölçüsünde meydana gelen iktisadi düzensizliklerin bertaraf edilememiş olması itibariyle milli savunma için gerekli tedbirlerin idamesi zarureti karşısında 1948 yılı bütçesine de normal bir sulh yılının bütçesi karakteri verilememiştir. Bu durum dikkate alınırsa ekonomi, bayındırlık, sağlık ve eğitim sahalarında süratle kalkınmamız için gerekli ödeneklerin arzu edilen kafi miktarda ayrılmamış olmasının sebepleri anlaşılır. Bununla beraber bütçenin hazırlanmasında muvazene temini esas olarak alınmış, Milli Savunmanın artan ihtiyaçları da dahil olmak üzere bütün giderlerin vergi kaynaklarından karşılanması sağlanmış ancak ekonomik kalkınmamıza yarayacak işler için istikrazlara başvurulması yoluna gidilmiştir. Devlet hizmetlerinin yürütülmesine ve kültür ve kalkınma işlerinin mümkün olduğu kadar artırılmasına imkan verecek şekilde tertiplenmiş, bu arada kadroların aded ve aylık bakımından artırılmasına yeni teşkilat yapılmamasına ve müsmir olmayan masrafların çoğaltılmamasına itina edilmiştir.

Tasarıda da belirtildiği üzere Bütçede milli savunma hizmeti önemli bir yer kaplamaktadır. Bütçe'nin %30,3'ü milli savunma hizmetine ayrılmıştır. Duyunu Umumiye borçları Devlet Borçları içerisinde gösterilmiştir. Devlet borçları Bütçede %17'lik bir alanı işgal etmektedir. Bu oran neredeyse Milli Eğitim, Maliye, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına ayrılan bütçenin toplamına denk gelmektedir. Marshall Planının da etkisiyle karayolu yapımı için bütçede ayrılan pay %7,8 oranı ile azımsanmayacak miktardadır.

1948 yılı Bütçe Kanunu 1947 yılının son günü TBMM'nde kabul edilmiş ve aynı gün Cumhurbaşkanı tarafından onanmıştır. Bütçe 2 Ocak 1948'de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Namık Zeki Aral, Muhasebe-i Umumiye Kanununa atıfta bulunarak bütçenin yeni yıldan önce yürürlüğe girmesi gerektiğini, bu nedenle 1948 yılı bütçesinin 2 Ocak 1948'de yayımlanarak yürürlüğe girmesinin usule aykırı bir eylem olduğunu öne sürmüştür. Ancak bu

¹⁰⁰ RG: 6.7.1948

¹⁰¹ Ruşen Keleş ve Bülent Duru, *a.g.k.*

¹⁰² 1948 yılı Bütçe Kanun Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu s.1-2

durum sadece 1948 yılına özgü değildir. Daha önceki yıllarda da benzer durumlar ortaya çıkmıştır. Bunun en temel sebebi Bütçe Kanununun Meclise sunulmasının geciktirilmesi'dir.¹⁰³

1948 yılı mali bütçesi üzerinde bağımsız ve muhalif parti sözcülerinin eleştirileri ise daha çok bütçe tekniklerinde ve gelir bütçesinde ıslahat konularında yoğunlaşmıştır.¹⁰⁴ Bu konularda öne çıkan istekler kısaca, devlet bütçesinde kamu hizmetleri ile yerel ihtiyaçların ayrılması, bütçede yalnız rakamlarla değil, hizmet ve masrafların dağılımı ve analizini kolaylaştıracak istatistikî cetvellerin de Kamutaya sunulması; içerik itibarıyla tamamen ayrı hizmetlerin aynı ödenek düzeni içinde toplanması, ek ödenek ve aktarma kurumunun ıslahıdır.

1948 yılı bütçesi EK-4'te yer almaktadır.

DEVLETÇİLİĞE VEDA: İSTANBUL İKTİSAT KONGRESİ

1948 yılı sonuna gelindiğinde CHP politikaları ile DP politikalarını birbirinden ayıran çizgi neredeyse ortadan kalkmıştır. CHP bir yandan DP muhalefetine karşı mücadeleye çalışırken bir yandan da siyasal gücünün toplumsal temellerini onarmak, pekiştirmek için yerli varlıklı çevrelerle ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır.¹⁰⁵

İkinci Paylaşım Savaşı sonrası güçlenen sanayi çevrelerinin sesi 1948 yılına gelindiğinde daha da gür çıkmaktadır. CHP'den beklentileri ise devletçilik ilkesinin tüm kurumlarıyla birlikte tasfiyesidir. Bu beklentiye paylaştan Demokrat Parti siyasal baskısını CHP üzerinde keskin muhalefeti ile sürdürmektedir. Demokratlara ve sanayicilere dışardan destek ise ABD'den gelmiştir. CHP, Marshall Planına dahil olabilmenin karşılığında devletçilik ilkesine veda etmiştir.

Amerika, kalkınma plancılığından rahatsızdır. Diplomatik girişimlerde bulunmak için Washington'da bulunan Türk yetkililere yardım dışında kalmamızın gerekçesi olarak verilen cevaptan temel sorunun kalkınma plancılığı ve devletçilik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Türkiye'nin ihtiyacının esaslarını teşkil eden hesaplar beş senelik ekonomik inkişaf planına dayanmaktadır. Bu inkişaf planının Türkiye ekonomisinin ilerlemesi ve binnetice Avrupa Kalkınmasına yardım bakımından faydalı olduğuna inanıyoruz. Fakat Marshall Planı milli bir iktisadi inkişaf planı değil, harpten yıkılmış Avrupa'nın yeniden inşa planıdır.

¹⁰³ Namık Zeki Aral, "1948 Bütçesine Dair", *Siyasi İlimler Mecmuası*, Sayı:205, cilt:XVIII, Nisan 1948, s.29

¹⁰⁴ Ertuğrul Baydar, İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978-195, Ankara 1978 s.73

¹⁰⁵ Tezel, a.g.e, s.241

¹⁰⁶ Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.100 (Elimizde tezin yayınlanmamış haline atıfta bulunulmuştur. Bu tez 2007 yılında Sosyal Araştırmalar Vakfı tarafından yayımlanmıştır)

Bu rahatsızlığın bir diğer kanıtı resmi bir görevi olmaksızın Türkiye'ye ekibi ile gelen Thornburg'un 20. Yüzyıl Vakfı adına hazırladığı "Türkiye Nasıl Yükselir" başlıklı raporudur. Thornburg, Türkiye'nin devletçi politikalarından vazgeçmediği sürece Amerikan eksenine giremeyeceğini açık bir dille ifade etmektedir.¹⁰⁷

Bir takım memleketlerde beş yıllık plan gibi adlarla bir takım devlet teşebbüslerine giriliyor. Biz bunların yanlış olduğunu iptidadan biliyoruz. Amerikanın her gün göze çarpan refah ve inkişafı ancak hususi teşebbüs yoluyla temin edilmiştir. Birçok Amerikalılar kendi kendilerine şu suali soruyorlar: Yabancı devletler tarafından bu istikamette yapılan hatalı girişlere biz ne diye destek olalım? Sonra şurası da aşıkardır ki bizzat Türk hususi teşebbüsüne yer vermeyen bir iktisadi inkişaf programı için de Amerikan hususi teşebbüsü hiçbir rol oynayamaz

Devlet sektörünün iktisadi etkinliğinin sınırlandırılması 1947 Kasımında düzenlenen CHP Kurultayında kabul edilmiştir. Kurultay'da alınan karar başta muhalefet olmak üzere basın tarafından da çok olumlu bir girişim olarak karşılanmıştır. Nadir Nadi 11 Ocak 1948 tarihli "Aşırı Devletçiliğe Veda" başlıklı yazısında Kurultayda alınan kararları şu şekilde yorumlamıştır.¹⁰⁸

Son Halk Partisi Kurultayının girdiği hayırlı teşebbüslerden biri, devletçilik prensibini sınırlandırmaya çalışmak oldu idi. Vakıa bu prensip vaktiyle de kayıtsız şartsız yürürlüğe konmuş değildi... işte devletçilikte de iş işten geçti denecek kadar ileri gitmediğimiz içindir ki, Halk Partisi bugün zararın neresinden dönülse kârdır diyebilmiş, imkanların müsaadesi nispetinde normal ölçülere girmek çarelerini arayabilmiştir.

Yine Ulus Gazetesi'nde CHP'nin devletçilik politikası üzerine yayımlanan bir yazıda, artık CHP Programında devletin kamu menfaatlerini, hizmetlerini ve milli savunmayı sağlamak üzere doğrudan doğruya yapacağı işlerin içeriğinin açık bir şekilde belirtildiği, bunların büyük maden işletmeleri, büyük enerji santralleri, gibi büyük teşebbüslerle kamu hizmetlerini ilgilendiren ulaştırma ve PTT gibi teşebbüslerden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle devletin yapacağı işler kategorisi yalnız ya hususi teşebbüsün başaramayacağı ya da girişilmesinde kâr ve menfaat görmeyeceği iktisadi faaliyetler olarak tanımlanmıştır.¹⁰⁹

Yıl içerisinde devletçilik adına yapılan her hamle sanayiciler tarafından ağır eleştirilerin odağı olmuştur. Mart ayında, Sümerbank tarafından hazırlanmak istenen beş yıllık sanayi planı karşısında sanayiciler, "15 yıldan beri memleketin bu tarz planlardan çok zarar gördüğü anlaşıldığı bir sırada gene böyle planlar tatbikatına karar verilmesi şayanı hayrettir.." yorumunda bulunmuşlardır.¹¹⁰

¹⁰⁷ M.W.Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Hür Fikirleri Yayıma Cemiyeti, Yayın No: 2, Kardeşler Basımevi İstanbul 1948

¹⁰⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Ocak 1948

¹⁰⁹ *Ulus Gazetesi* 17 Ocak 1948

¹¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi* 9 Mart 1948

İki Dergi: İktisadi Yürüyüş ve Türk Ekonomisi

1948 yılında yerli sermayenin sözcüsü iki dergi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Aslan Tufan Yazman tarafından çıkarılan “İktisadi Yürüyüş” dergisi ve ikincisi Muhlis Ete tarafından Türk Ekonomi Kurumu adına çıkarılan “Türk Ekonomisi” dergisidir. Dergiler Marshall Planının bir anlamda Türkiye’deki sözcülüğünü yapmış, 1948 yılı içerisinde Marshall Planı ile ilgili bütün gelişmeleri yayımlamıştır. İktisadi Yürüyüş Marshall Planının tam metnini “Beşeriyete Hizmet Eden Tarihi Bir Vesika” başlığı ile yayımlamıştır.¹¹¹

İstanbul’da 1948 yılının Kasım ayında düzenlenecek olan İstanbul İktisat Kongresi’nin düşünsel hazırlıkları da bu dergiler aracılığıyla yürütülmüştür. Dergilerde yayımlanan yazıların genel eğilimi, özel sektörün önünü kapatan devletçilik ilkesinin bir an önce tasfiyesidir. İstanbul İktisat Kongresini düzenleyen ekip içerisinde de aktif rol oynayan Muhlis Ete, 1949 yılında İşletmeler Bakanı olarak kabinede yer alan isimdir. Bir anlamda piyasa koşullarında yeniden yapılacak olan Türk ekonomisinin mimarlarından biridir.

İstanbul İktisat Kongresi 22–27 Kasım 1948

Ahmet Hamdi Başar’ın kurduğu İstanbul Tüccar Derneği öncülüğünde 22-27 Kasım 1948’de düzenlenen İstanbul İktisat Kongresi, devletçilik ilkesini tarihe gömecek kararları ile tarihe geçmiştir. Kongre, Taksim Belediye Gazinosu’nda düzenlenmiş, Galata Yolcu Salonu’nun 3. katındaki tarihi Limon Lokantası kongre üyelerine tahsis edilmiştir. Kongre, çok sayıda, işadama, öğretim üyesi ve bürokratin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Kongrenin Düzenleme Komitesi’nde şu isimler yer almıştır.

Başkan: İzzet Akosman İstanbul Tüccar Derneği Başkanı
Başkan Vekili: Hüsnü Arsan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İdare Hey’eti Azasından
Başkan Vekili: Cudi Birkek İstanbul Sanayi Birliği Başkanı
Başkan Vekili: Prof. R.Şükrü Sulva Türkiye İktisatçılar Derneği Başkanı
Başkan Vekili: Prof. Muhlis Ete Türk Ekonomi Kurumu Başkanı
Kongre Genel Sekreteri: Ahmet Hamdi Başar
Aza: Bedri Nedim Göknil İstanbul Tüccar Derneğinden
Aza: Muhlis Erdener İstanbul Tüccar Derneğinden
Aza: Hüsnü Himmetoğlu Sanayi Birliğinden
Aza: Halid Güteryüz Sanayi Birliğinden
Aza: Prof.Reşat Nalbantoğlu Türkiye İktisatçılar Derneğinden
Aza: Neumark Türkiye İktisatçılar Derneğinden

Açılış Konuşmasını yapan Ahmet Hamdi Başar, İstanbul Tüccarlar Derneğinin böylesi bir kongrenin düzenlenmesindeki amacını şu şekilde açıklamıştır.¹¹²

¹¹¹ Avrupa İktisadi Kalkınma Programı (Beşeriyete Hizmet Eden Tarihi Bir Vesika), *İktisadi Yürüyüş*, Cilt:9, Sayı:196-197, Mart 1948

¹¹² Ahmet Hamdi Başar, Açılış Konuşması, Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul, 22-27 Kasım 1948. (Bildiriler). Ankara: DPT, 1997 Kongre ile her türlü dokümana <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/turkiye/iktisa48/> adresinden ulaşılabilir

Türk milleti, tepeden idare edilen ve kendisini idare edenlerin istedikleri ve münasip gördükleri şekiller altında hayatını tanzim eden bir topluluk halinde yaşayamaz. Bu güne kadar tarihi zaruretlerle ve bir olgunluk devresini vesayet altında yaşamak ihtiyacıyla milleti idare mesuliyetini üzerine alanların iktisadi hayata müdahaleleri belki lazım gelmiştir. Fakat artık bu zaruret geniş ölçüde ortadan kalkmıştır. Onun için, biz şimdi iktisadi hayatın memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi manasına gelen bu günkü devletçiliğin geniş ölçüde bir tasfiyeye tabi tutulmasını ve yeni bir zihniyetin cemiyetimize hakim olmasını istiyoruz.

Kongre üç ana başlık üzerinden organize edilmiştir. 1-Devletçilik, 2- Dış Ticaret, 3- Vergi Reformu.

Aşağıda devletçilik oturumunda yapılan konuşmalardan bazı alıntılar yer almaktadır.

Reşat Nalbandoğlu, devlet teşebbüslerinin rasyonel çalışmamasının üç temel nedeni olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisi bu teşebbüslerin ticari zihniyetten mahrum olması, ikincisi bürokrasiden kurtulamaması, üçüncüsü ise rekabet tesirinden azade olmasıdır.¹¹³

Feridun Ergin (İstanbul Üniversitesi Doçenti); “Devletçilik, muhtelif iktisat ve felsefe nazariyelerinin ferdi hakları ve hususi teşebbüs serbestisini inkar eden fikirlerini bir araya toplamak sureti ile vücuda getirilmiş bir sentezdir”.

Prof. Dr. Muhlis Ete; “Tanzimci Bir İktisat Politikasına Göre Devlet İşletmeciliği'nin Mahiyet Şumulu” başlıklı konuşmasında devletçilik yerine devlet işletmeciliği kavramının Türkiye’de yerleşmesi gerektiği ve bunun için öncelikle devletin hangi alanlarda varlık gösterip hangi alanlarda gösteremeyeceğinin belirlenmesinin gerektiğini öne sürmüştür.

Prof. Hazım Atıf Kuyucak; “devlet muayyen maksatları temin için kurulmuş bir içtimai teşekkül, bir vasıta bir alettir. Gayesi, harici ve dahili emniyeti sağlamak ve bilhassa dahilde serbest müteşebbislerin, müstahsillerin ve müstehliklerin karar alma ve fisat bulma hususundaki müsavatını temin eylemektir. Memleketin iktisadi işlerinin dairesinde devlet tenvir edici, icabında tanzim edici bir rol oynamalı fakat hiçbir zaman müteşebbisler karşısında hem nazım hem de rakip olarak çıkmamalıdır”.

Ord. Prof. Ömer Celal Sarc; “bu gün devletin elinde bulunan bazı işlerin özel sektöre devrine karar verilse bile, hususi teşebbüsün gerekli sermayeleri teminde güçlük çekmekle beraber bidayette bu işere pek yanaşmak istemeyeceği de umulabilir. Uzunca bir zaman geçmeden ve hükümetin istikrarlı icraatı ile gereken psikolojik zemin hazırlanmadan bu durumu hususi teşebbüsün aczi ve iflası olarak manalandırmaya asla hakkımız olmayacağını söylemek lazımdır..”

Kongre’den devletçiliğe ilişkin alınan kararın özeti şu şekildedir:

Devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan ferdi iktisadi hürriyetlerini koruyan, iktisadiyat sahasında hususi teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ehemmiyetle ele alan bir sistem olmalıdır. Devlet ik-

¹¹³ Reşat Nalbandoğlu, “Devlet Teşebbüsleri Rasyonel Çalışmamaktadır”, *İktisadi Yürüyüş Dergisi*, Yıl:9, Cilt:9, Sayı:213-214-215-216, Aralık 1948

tisadi yapının temellerini bu suretle attıktan ve kurulan müesseseleri yeter derecede işlettikten sonra, işletmecilik faaliyetlerini ancak birinci derecede amme hizmetleri sayılan işlere ve asıl vazifesi olan ve iktisadi siyasetin işletmecilik dışında kalan tetkik, tanzim ve murakabe sahalalarına hasretmelidir. Devlet bu gibi hizmetler dışında kalan, zirai, ticari ve sınai mahiyetteki işlerden peyderpey elini çekmeli ve bilhassa hiçbir suretle serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip hem de murakip durumunda bulunmamalıdır.

Kongrede öne çıkan bir diğer başlık, CHP'nin Kasım 1947 Kurultayında kurulmasını öngördüğü Ekonomi Genel Meclisi konusudur. Hükümet son Kurultayda programına ilave ettiği bir maddeye dayanarak Ekonomi Genel Meclisi adıyla bir İktisat Meclisi teşkil etmek isteği içerisinde olduğunu açıklamıştır. Muhlis Ete'nin Türk Ekonomisi Dergisinin Şubat 1948 sayısında kaleme aldığı "Ekonomi Genel Meclisi" başlıklı yazısında, Hükümetin bir "Devlet Kurulu" halinde kurulacak olan böyle bir meclis hakkında görüş almak için Türk Ekonomi Kurumuna başvurduklarını öğrenmekteyiz. Hükümetin bu isteği üzerine, Kurumdan seçilen bir komisyon bu konuda hazırlıklara geçmiş ve başka ülkelerden edindiği dokümanlar ile rapor hazırlamak için çalışmalarına başlamıştır.¹¹⁴

Muhlis Ete, kurulması istenen Ekonomi Genel Meclisi'nin 1927 yılında kurulan Âli İktisat Meclisi ile aynı amaçlarla kurulmak istendiğini belirtmektedir.¹¹⁵ Âli İktisat Meclisi yarısı hükümet yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları ve diğer meslek kuruluşlarınca seçilen 24 üyeden oluşmaktaydı. Amacı araştırmalar yaparak ve programlar hazırlayarak iktisadi gelişmeyi hızlandıracak kararların alınmasına yardımcı olmaktı.¹¹⁶

Ekonomi Genel Meclisi tam da bu amaçla kurulmak istenmektedir. CHP'nin son kabul ettiği programda Ekonomi Meclisi şu şekilde açıklanmıştır; "Milli ekonomiyi bünyesi içinde ve milletlerarası ekonomi teşebbüs ve faaliyetleri planlara bağlamak ve uygun göreceği teklifler yapmak üzere uzmanlardan ve ilgililerden tereküp eden yetkili bir Ekonomi Genel Meclisi kurulması gerekli görülmektedir. Bu meclis hükümetçe hazırlanacak ve milli ekonomiyi ilgilendirecek konularda görüş ve düşüncelerini bildirmekle ödevli kılınacaktır".¹¹⁷

İstanbul İktisat Kongresinde Ahmet Hamdi Başar, "devletçiliğin genişledikçe devletin tahakkümünün de genişleyeceğini, idari devletin yaratılışı ve zihniyeti itibarıyla iktisadi hayatı tanzim ve idare yeteneğine sahip olmadığını bu nedenle iktisadi hayatın siyasi otoriteden ayrı bir organlaşmaya muhtaç olduğunu bu yapılaşmanın ana organının da yeni kurulacak Ekonomi Genel Meclisi olduğunu" ifade etmiştir. Başar'a göre, bu genel meclis meslek ve ihtisas teşekküllerinden demokratik esaslarla seçilmiş temsilcilerle bunların dörtte birini geç-

¹¹⁴ Muhlis Ete, "Ekonomi Genel Meclisi", Türk Ekonomisi Dergisi, Yıl:6, Sayı:56, s.35

¹¹⁵ A.k.

¹¹⁶ Âli İktisat Meclisinin 1929 yılında ödemeler dengesi açığının kapatılması ve ithal ikamesi olanaklarının araştırılması için "Türkiye'nin İktisadi Programı" başlıklı bir çalışma içerisine girmiştir. Programın hazırlanması işini daha sonra İktisat Vekâleti üstlenmiştir. Tezel, s. 207-208

¹¹⁷ A.k.

memek üzere hükümetçe ve devlet teşekküllerince seçilecek uzmanlardan oluşmalıdır.¹¹⁸

İktisat Kongresinde, İstanbul Tüccar Derneği'nin Ekonomi Genel Meclisi üzerine hazırladığı tebliğ ise şu şekilde olmuştur:¹¹⁹

Derneğin Ekonomik Genel Meclisi hakkındaki 8 Nisan 1948 tarihli raporu 22 Nisan 1948 tarihli 9'ncü aylık toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bu raporda hükümetçe teşkili düşünülen Ekonomi Genel Meclisi hakkındaki Derneğin görüşleri belirtilmiştir. Dernek, araştırmalarda bulunacak ve gerekli Raporları ve planlar hazırlayacak ayrı ve müstakil bir etüd ve plan dairesiyle, hür meslek ve ihtisas teşekküllerinden seçimlerle yollanmış üyelerden ve hükümet mümessillerinden müteşkil bir Ekonomi Genel Meclisinin teşkil edilmesini teklif etmektedir.

Türk Ekonomisi Dergisi yıl içerisinde böyle bir Meclisin kurulmasının gerekliliğinin sürekli altını çizmiştir. Çünkü Muhlis Ete gibi daha sonra devletin iktisadi politikasına liberal çizgide yön verecek isimler için Ekonomi Genel Meclisi devlet ile özel sektör arasında bir köprü işlevi üstlenecektir.

İstanbul İktisat Kongresi sonucunda alınan kararlar sanayicilerin devletçilik karşısındaki hoşnutsuzluğunu resmi olarak belgelemiştir. Bundan sonra sanayicilerin sesi daha da yükselecektir. 1949 yılına gelindiğinde ne hükümetin ne de İnönü'nün baskıya karşı direnci kalmamıştır. Günaltay Hükümeti programında, hususi sermayenin iktisâdi sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak ilke olarak kabul edilecektir.

SONUÇ

1948 yılı, planlı kalkınma ve devletçilik ilkelerinin tasfiye edildiği bir yıl olmuştur. ABD, DP ve yükselen sanayi sınıfının baskısına karşı siyasal direnci kalmayan CHP, bu çevrelerin istekleri doğrultusunda liberal kararların altına imza atmıştır.

1947 yılında yardım dışında kalan Türkiye, 1948 yılını Marshall Planına dahil olabilmenin çarelerini arayarak geçirmiştir. Savaş sonrası Avrupa'nın yeniden imarı için başlatılan Marshall Planının kurumsal yapısı içerisinde Türkiye'ye biçilen ekonomik rol Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu gerekli tarım ürünlerinin üretimi ile sınırlıdır. Türkiye sanayileşen ülke kategorisi içerisinde yer almamaktadır. Türkiye 1948 yılında, Marshall yardımları kapsamına girmenin bedeli olarak, ekonomide devletçilikten serbest piyasa ekonomisine, demiryolu yapımından karayoluna, tarım ve ticarete korumacılıktan serbestleşmeye, kamu personeli istihdamından kadro tensikatına giderek uzun vadede yönetim sisteminde kalıcı sonuçlar doğuracak adımlar atmıştır.

1948 yılında idari alanda dikkati çeken en önemli gelişme Başbakanlık tarafından yürütülen rasyonalizasyon çalışmalarıdır. Rasyonalizasyon çalışmaları, devlet dairelerinde verimin artırılması ve kadro tensikati adı altında yürütül-

¹¹⁸ Ahmet Hamdi Başar, Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul, 22-27 Kasım 1948. (Bildiriler). Ankara: DPT, 1997, s.144

¹¹⁹ Türkiye İktisat Kongresi, İstanbul, 22-27 Kasım 1948. (Bildiriler), DPT, Ankara 1997, s.207

müştür. Amaç personel sayısını azaltarak devlet dairelerinde tasarruf sağlamaktır. Yıl içerisinde kurumların hazırladıkları rasyonalizasyon raporlarından gerçekte yapılmak istenenin personel istihdamının daraltılması olduğu sonucu çıkmaktadır.

1948 yılında Türkiye'ye askeri yardımlar devam etmiş, gelen malzemenin kullanımının öğrenilmesi için çok sayıda yabancı uzman Türkiye'ye gelmiştir. Yabancı uzmanlar idari alanda da varlığını hissettirmiştir. 1948 yılında karayolu yapımının yükselişi Amerikalı uzman Hilts'in girişimleri ile ortaya çıkmıştır. Türkiye ulaşım politikasını karayolu üzerinden yürütmüş ve bugünkü Karayolları Genel Müdürlüğü'nün temelleri 1948'de atılmıştır. Adli alanda yıl içerisinde yapılan yargıç atamaları dışında köklü bir değişim yaşanmamıştır. Akademik alanda ise sol görüşlü hocaların yargılanması gündemde yer almıştır. Yargılama hocaların kürsülerinin ilga edilmesi ile sonuçlanmıştır.